

NISARD MAGYARORSZÁGI HATÁSA

Nisard-t Magyarországon az 1830-as évek végétől kezdve emlegetik, eszméi és művei mélyebb ismerete és hatása 1870 felé kezdődik. Ennek oka egyrészt abban található, hogy főművének, *A francia irodalom történetének* utolsó kötete 1861-ben látott napvilágot és Nisardnak éppen ez a könyve érdekelte tárgyánál fogva legjobban a külföldet, így a magyar közönséget is; másrészt abban, hogy a szabadságharcot s főleg a ki-egyeződést követő magyarországi szellemi légkör meglepően kedvezett a Nisard által képviselt józan-klaszszikus, biedermeier iránynak.

A hetvenes években már nagyon sok említést, idézést, hivatkozást találunk Nisardra a vezető irodalmi tekintélyek részéről. Népszerűségét fokozta két művének, köztük *A francia irodalom történetének*, magyar nyelvű megjelenése, a Magyar Tudományos Akadémia kebelében megalakult Könyvkiadó Bizottság első kiadványai között.

Nisard *Irodalomtörténete* lett az első nagyszabású francia irodalomtörténeti mű, melyet magyar nyelvre lefordítottak. Így a franciául nem tudó magyar olvasóközönségnek a francia irodalomra vonatkozó ismeretekért természetesen ehhez kellett fordulnia, ennek tanait szívni magába. Vezető irodalomtudósaink szeme előtt e munka lefordításánál éppen ez a főcél lebegett: a Nisard által propagált moralizáló-polgári-konzervatív irodalomszemlélet minél szélesebb körökben való elterjesztése.

Valóban nagyrészt a fordításnak köszönhető, hogy Nisard magyarországi tekintélye és hatása a múlt század 80-as éveiben oly nagy volt és a XX. század elejéig tartott. Ettől kezdve azonban az Akadémiához közelálló Nisard-kultusz mellett mind erőteljesebben jelentkezett a vele ellentétes, szabadabb szellemű irányzat.

A mai tudomány-kritika végül, a pro és contra állásfoglalásokon felülemelkedve, már objektíve tud számolni Nisardnak és magyarországi visszhangjának egész jelentőségével.

1. A Tudománytár Nisardról.

(1836-1841.)

A tudomány és irodalom magyar nyelven való művelése és terjesztése érdekében Magyar Tudós Társaság néven 1830-ban megalakult a Magyar Akadémia, mely a magyar irodalom fejlődését szabályokkal és mintákkal igyekezett előmozdítani és irányítani. Ennek a jegyében indítja meg évkönyvét, a *Tudománytárt*, mely külföldi lapok nyomán állandóan tudósít

az európai irodalmak újabb termékeiről és szellemi áramlatairól.

Ismeretes, hogy Magyarországon 1830-tól számítható a Franciaország iránti nagy érdeklődés.¹⁶⁴ A júliusi forradalom hírére szinte minden szem Páris felé fordult s a lelkesedés és érdeklődés határtalan a szabadságot újra és újra kivívó nép és annak irodalma iránt. Így a *Tudománytár* is valamennyi külföldi irodalom közül legtöbbit a franciával foglalkozik. 1836-tól kezdve Nisard neve többször előbukkan, sajnos nem eredeti cikkekben. Főként újabb munkáinak ismertetéseivel találkozunk itt francia és német források nyomán. A bírálatok hangja általában nagy tiszteletről tanuskodik, ami figyelemreméltó tény: nem eredeti magyar véleményekkel állunk szemben, de a pusztá fordításban leközölt kritikák is mutatnak bizonyos irodalmi állásfoglalást. A magyar irodalmi közvéleménynek Nisard-ral szemben való alakulására nézve igen fontos volt, hogy milyen szellemben kommentálják először Magyarországon, az ország első irodalmi fórumából.

1836-ban érdekes cikket közöl a *Tudománytár* a *France littéraire* 1835 decemberi száma nyomán *A francia szépliteratúra 1835-ben* címmel.¹⁶⁵ A különböző kritikai módszerekről szólva az ismeretlen francia cikkíró Nisard-i nem a dogmatikus, hanem a „classica critica“ művelőjének minősíti. A cikkíró biedermeier fölfogására utal az a dicsérő megjegyzése, melyben kiemeli, hogy az ilyen fajta kritika nemcsak a legtökéletesebb, hanem a legszerényebb is.¹⁶⁶ Voltaire, Marmon tel, La Harpe és Dussault kritikája ez, kiket mint „hosszú legméltóbb onoka“, Nisard utánoz... A cikkíró nyilvánvalóan a romantika-ellenes párthoz tartozott. Erősen konzervatív beállítottságát még jobban feltűntetik elragadtatott szavai az *Études de mœurs et de critique sur les poètes latins de la décadence* c. könyvről, mely Nisardnak a romantikusok ellen írott egyik legkiméletlenebb és legelfogultabb támadása volt. Nisard első magyarországi említése tehát egy elfogult romantika-ellenes francia véleményt visszhangoz.

Két következő adatunk a latin klasszikusok Nisard vezetése alatt megjelent francia kiadását propagálja.¹⁶⁷ Az első csak a címre és a meginduló sorozat előfizetési árának a közlésére szorítkozik, a második már nagy elismeréssel nyilatkozik a fordításokról. Az ismeretlen francia cikkíró kifejti

¹⁶⁴ Az előzményekről v. ö. B. Gesmey, *Les débuts des études françaises en Hongrie*. Szeged. 1938.

¹⁶⁵ *Tudománytár*, Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság, 1836. 10. köt. 231-45. A francia szépliteratúra 1835-ben. Ford. Csató Pál.

¹⁶⁶ V. ö. Zolnai B., *A magyar biedermeier*, Bp. 1940.

¹⁶⁷ *Tudománytár*, *Literatúra 1837*, I. 227; 1939, III. 305-6. A „Bibliographia“ rovatot, melyben ezek az ismertetések megjelentek, Almási Balogh Pál szerkesztette. Az ismertetések nem eredetiek, forrásuk azonban nincs föltüntetve.

együttal, hogy egy olyan korban, amikor a latin studiumok napról-napra hanyatlanak, a latin klasszikusok által való tanításra egyedüli mód műveik lefordítása lehet. A latin studiumok hanyatlását nálunk is konstatálja az ismertetés magyar fordítója, Almási Balogh Pál, kinek ez a zárjelben tett megjegyzése rávilágít a sorozat magyarországi időszerűségére. Nisard vállalkozása rokon volt a magyar Akadémiának és folyóiratának klasszikus szellemével, hiszen a magyar Akadémia is megjelentetett fordításban hellén és római remekírókat. Ezért hirdette olyan örömmel a magyar Akadémia folyóirata a latin klasszikusoknak Nisard által sajtó alá rendezett francia kiadását. A sorozat elég népszerű is lett Magyarországon, valamennyi nagyobb könyvtárban és multszázadi tudósaink magánkönyvtárában megtalálható néhány kötete.¹⁶⁸

1840-ben Nisard *Mélanges* (1838) című tanulmánykötetét ismerteti a *Tudománytár*, valószínűleg francia forrás nyomán.¹⁶⁹ Kifogásolja a könnyű irodalom ellen írt manifestumot azzal a meglepő indokolással, hogy maga ez a cikk is a könnyű irodalomhoz tartozik! Helyesli azonban Nisardnak ugyanabban a cikkben a modern drámáról és regényről kifejtett elutasító bírálatát. Dicséri a *Tudománytár* ismertetése Nisardnak Hugo-ról, és Lamartine-ről szóló elítélő kritikáit, valamint későbbi kisebb cikkeit és útleírásait, izlés, felfogás és stílus szempontjából. Nisard azonban — a cikkíró szerint — túlságosan bámulja Chateaubriand-t, ami nem tetszhet annak, „ki tudja az ő káros befolyását korunk literatúrájára”. Ez az elfogultság még jobban megvilágítja a *Tudománytár* szövegének, illetőleg a mögötte rejlő francia kritikuskor Nisardnál is túlzott romantika-ellenes beállítottságát. A *Tudománytárnak* ez az ismertetése megint a leghevesebb romantika-ellenzék véleményét tolmácsolja. Nem véletlen, hogy fordítója, Almási Balogh Pál, református pap fia. Magyarországon u. i. a korai francia romantícizmusnak — éppen erős katholícizmus-kultusza miatt — legszigorúbb bírálói a protestánsok közül kerültek ki.

1841-ben a *Tudománytárnak* *Literatura* című kötete a *Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands* (1837) nyomán *A. Carrel írói tulajdona* címen cikket közöl a híres zszurnaliszta halála alkalmából.¹⁷⁰ Carrel, a *National* főszerkesztője 1837-ben tragikus körülmények között halt meg s Nisard ugyanabban az évben a *Revue des Deux Mondes*-ban hosszabb cikket szentelt barátja s egykori szerkesztőtársa emlékének. Későbbi tanulmányköteteibe, így az 1838-ban megjelent s a *Tudománytárban* (1840) ismertetett *Mélanges*-ba is fölvette ezt a

¹⁶⁸ Pl. Angyal Dávid és néhai Schwartz Gyula történettudósoknál.

¹⁶⁹ *Tudománytár Literatura* 1840, IV. 390. A „Bibliographia” rovatban, Almási Balogh Pál aláírásával, ismét megnevezetlen forrás nyomán.

¹⁷⁰ *Tudománytár Literatura* 1841, V. 58-62. „D. I.” fordításában.

cikkét. A tanulmány, mely Carrelt mint politikust, magánembert és író-t jellemzi, fölkelte a német lap érdeklődését, különösen Nisardnak Carrel stílusáról mondott véleménye miatt, mely egészen megegyezett Chateaubriand-nak erről nyilatkoztatott dicséretével. A cikk idevonatkozó részét néhány bevezető sor után három oldalon át idézi a német lap, a *Tudománytár* pedig szóról-szóra átveszi a német cikket.

2. Nisard és a klasszicizmus körüli viták.

(1859-1867.)

A Nyugaton egymással küzdő klasszicizmus és romantika harca nálunk is mindjobban foglalkoztatja az irodalmi világot. Nisard-nak épen erre a problémára vonatkozó állásfoglalásai, ezzel kapcsolatos munkái keltenek visszhangot Magyarországon. Neve a vezető esztéták körében mind ismertebb lesz s a legkülönbözőbb folyóiratokban és ujságokban bukkan föl. *Francia Irodalomtörténetét* már 1863-ban, tehát a négy kötet megjelenése (1861) után alig két évvel ismerteti Arany *Koszorú*-ja, 1867-ben pedig nem kisebb tekintély, mint Gyulai Pál használja föl szinte egyedüli forrásként a francia klasszikus drámáról írott tanulmányában.

1850-ből újabb adatunk van Nisard magyarországi ismeretéseiben a német közvetítés szerepére. A *Schmetterling* nevű pesti hetilap egy angliai útleírást közöl Nisard-tól *Erinnerungen an Nottinghamshire* c. alatt.¹⁷¹ Ez a cikk a *Revue des Deux Mondes*-ban (1850) megjelent Byron-tanulmány első része, ahol költészetének méltatásáról még nem esik szó, csak — többek között — arról a kastélyról, ahol az ifjú Byron néhány évet töltött. Említésreméltó, hogy a cikket már megjelenési évében leköszölte németül egy magyarországi lap. A Nisard iránti nagy érdeklődés egyik bizonyítéka ez is.

1856 december 12-én Nisardra hivatkozik a *Budapesti Hírlapban* az őt később erősen propagáló nemzeti klasszikus irodalomfelfogás egyik hancosa, Salamon Ferenc,¹⁷² abból az alkalomból, hogy Nisard a francia Akadémiában Ponsarddal együtt a klasszikai és shakespearei tragédiáról értekezett, amely kérdést ő maga, Salamon Ferenc épen előző nap, hasonló szellemben tárgyalt.¹⁷³ A magyar író megelőző cikke azt hangoztatta, hogy a Shakespeare iránti rajongást sem

¹⁷¹ Der Schmetterling. Belletristisches Beiblatt zum Spiegel, 1850. Nr. 30, 32, 33. V. ö. Nagyivánné Barhó Margit, Francia irod. a magyarországi német folyóiratokban (1767-1852), Bp. 1934, 100.

¹⁷² Salamon Ferenc, Tragoedia. Felolvasások a francia akadémiában, Budapesti Hírlap 1856. dec. 12-13.

¹⁷³ Salamon Ferenc, Ristori. U. o. 1856. dec. 3.

szabad túlzásba vinni s abba az egyoldalúságba esni, hogy csak őt ismerjük el tragédiáiróként. Bármily formában lehet igazi és maradandó tragédiát írni, miután a lényeg a fontos, az, hogy örök időkre a szívhez szóljon s egy egész nemzet lelkében visszhangozzék. Nem a forma a fontos tehát, a hármas egység megtartásával vagy elvetésével egyformán lehet jó tragédiát írni. Lessing és Hugo épen hazájuk kritikusaiknak és költőinek látóköreit akarták szélesíteni azzal, hogy Shakespeare-t mutatták fel mintaképül. Nálunk viszont fordítva, épen az szélesítené látóköriünket a drámára nézve, aki a Lessing által kárhoztatott alakú, vagyis a klasszikai törvények szerint írott tragédiákat állítaná követendő eszménynek.

Épen erről a témáról értekeztek másnap, Ponsard és Nisard az Akadémiában, beszédjüket Salamon Ferenc, a saját véleményének alátámasztására egy héttel később kivonatban ismerteti. Ponsard beköszöntő beszédében a klasszikus tragédiát dicsérte a modernnel szemben és hangoztatta, hogy drámában fő a lényeg, az írónak csak a természet és a szív hűsége ellen nem szabad vétenie, a forma azonban mulékony és sokszor a kor téves konvencióit kénytelen tükrözni. Ezért el kell tekintenünk a korizlésből folyó hibáktól, mert enélkül egy nagy költőt sem tudnánk élvezni, Shakespeare-t sem, kiről Ponsard megjegyzi, hogy a durvaságot gyakran túlzásba viszi.

Nisard üdvözlő beszédében, melyet Salamon Ferenc a Ponsard-é után ismertet, természetesen szintén az újabbkori dráma ellen nyilatkozott, mely — szerinte — bonyolult eselszövényeivel és meglepetésre számító fordulataival a jellemek és szenvedélyek fejlesztésének nem enged tért és nem egyedül a szép eszméjében keresi a hatást. Nisard egyetért Ponsard-ral abban, hogy a drámák formai alkotottságaitól el kell tekintenünk, mert nem ez a lényeg. Elismeri, hogy a hármas egység betartása nélkül is lehet jó tragédiát írni, de — Ponsard-ral ellentétben, aki az idő és hely egységét a színpad elavult divatjának és külsőségnek nevezte — Nisard véleménye szerint ezek az egységek a dráma természetéből folynak és céljuk nem más, mint a valóságosság fokozása. Ezért venné szívesen, ha korábban is a hármas egység megtartásával írnanak drámát, mert ennek a követelménynek a megtartása semmit sem von le a dráma tökéletességéből, sőt ellenkezőleg, inkább még emeli a színmű értékét, a valóságosság fokozásával.

Érdekes, hogy Nisard, aki a hármas egységet helyesli, a továbbiakban Shakespeare mellett száll síkra, akit — Salamon szavaival élve — „védelmébe vesz Ponsard túlságai ellen“. Kijelenti Nisard, hogy Shakespeare-t az idő minden kritikán felül, Homeros-sal egy rangba emelte, akivel együtt a költészet megtestestült szelleme s a „költői

teremtő erő egyik legnagyobb kútfeje". Nisard Shakespeare iránti rokonszenve egyrészt 1830 előtti romantikus-barát korszakából maradhatott meg, másrészt viszont lelkének abban a többnyire elnyomott romantika-vonzódásában leli magyarázatát, mely őt egész életén át Musset és Chateaubriand rajongójává tette.¹⁷⁴

Lássuk ezekután a magyar cikkíró véleményét, melyet a két francia beszéd ismertetéséhez hozzáfűz. Salamon Ferenc is azt vallotta, hogy minden irányzat jó, ha a költészet, az emberi szív alkotja lényegét. Mint teljesen kompetens, tudós véleményeket, idézte Ponsard és Nisard fent tárgyalt sorait, hogy tanítást, irányítást vonjon le belőlük az alakulóban lévő magyar drámára nézve. Jellemző módon Nisard szavaiból vonja le a tanulságot, mely szerint drámánk érdekében „többféle genre“-ral, vagyis többféle drámai formával kellene érintkezésbe jönnünk, hogy választhassunk. A legfontosabb az, hogy a nemzeti színezet ne a „külformában“, hanem a lélekben legyen meg. Ilyenformán a magyar esztéta a klasszikus tragédiáért rajongó Nisard szavaiból az alakulóban lévő magyar drámára nézve von le tanulságot.

Arany Koszorúja 1863 május 3-án *Külföldi szemle* című rovatában ismertetést közöl *A francia irodalom történelme Nisard-tól* címen.¹⁷⁵ Csak néhány bevezető sor származik a magát meg nem nevező magyar cikkírótól; az ismertetés magjául egy német lap kritikája szolgál, mely Nisard újonnan megjelent munkáját „terjedelmesen“ ismertette. Így nyilvánvaló, hogy a *Koszorú* ismertetése ennek a meg nem nevezett német lapnak a nyomán született meg; ismét német közvetítéssel állunk tehát szemben Nisard magyarországi megismerésénél.

A magyar cikkíró előrebocsátja, hogy Nisard legújabb munkáját nemcsak a francia, hanem a német kritika is nagy méltánylással fogadta, amiből azt látja, hogy az esztétika terén a német irodalom kezd kigyógyulni francia-gyűlöletéből. Ennek igazolására idéz a német lapból, mely Nisardnak Corneille, Racine és Molière-ről adott bírálatát mint teljesen igazságos véleményt fogadta el ellentétben az addig elhangzott elfogult német állásfoglalásokkal. Megjegyzi a német lap, hogy Nisard igen jól tudta, hogy a hármas egység hirdett tanát csak „cum grano salis“ kell érteni. Nisard könyvé-

¹⁷⁴ Nisard-nak ehhez a két romantikushoz való viszonyára v. ö. Fritz Neubert, *Der Kampf um die Romantik in Frankreich*. Deutsche Vierteljahrschrift 1935, 599.

¹⁷⁵ Koszorú 1863, 18. sz. Lehetséges, hogy Arany írta, aki folyóiratánál a legtöbb munkát maga végezte. A szalontai Arany J. múzeumból kapott adatunk, mely szerint az Arany-könyvtárban meglévő magyar kiadás érintetlen, szintén azt bizonyítja, hogy már 1880 előtt ismerte Nisard Francia Irodalomtörténetét.

nek meglepően kedvező bírálatát hangzik itt német részről, ami igen fontos tény számunkra, minthogy a magyar közönség ebből a kritikából értesült először Nisard *Francia Irodalomtörténetéről*. Érdekes különben, hogy a *Koszorú* a német bírálatnak éppen a nagy klasszikusokra vonatkozó részét tartotta leközlésre érdemesnek. Ez a tény részben a francia remekírók (Corneille, Racine, Molière) iránt megnyilatkozó magyarországi érdeklődésnek tudható be, de Nisard könyvének egyébként is legmaradandóbb részei éppen a XVII. századi írókról szóló fejezetek. Természetes tehát, hogy ezekkel keltett legnagyobb visszhangot nemcsak Franciaországban, hanem hazánkban is.

Már 1867-ből értékes adatunk van arról a hatásról, melyet Nisard *Irodalomtörténete* a kor legnagyobb magyar kritikusára, a nemzeti-klasszikus esztétika megalapítójára és vezérére, Gyulai Pálra gyakorolt. Gyulai irodalomtörténeti jelentőség és szellemi érték szempontjából ugyan messze maga mögött hagyta Nisard-t, kritikusai egyénisége és esztétikája mégis sok, a francia íróval rokon vonást tüntet föl. Dogmatikus, ítélkező kritikus, az elvek embere volt Gyulai is, ki szigorú és józan kritikájával a közönséget akarta tanítani s a nemes ízlést nevelni. Petőfi forradalmának egykori elismertetője a múltó divatoknak alá nem vetett örök szépségek kultuszát ápolta és nem új dolgokat akart hirdetni... Hitt az irodalom örök törvényeiben, melyek paragrafusait körörtelenül alkalmazta is. Szigorú erkölcsi alapon állva az erkölcsi kihágások s minden szabadosság, túlzás vagy elvtelenség ellensége volt. Megkívánta a költőktől az eszményítést, a költői igazságszolgáltatást a drámában, tiszteletben tartotta a műfajokat, hangzottatta a tartalom és forma közötti harmóniát. Ezekben a vonásokban a népies-nemzeti irodalom lelkes propagátora teljesen megegyezik a klasszikus-polgári Nisard-ral.

Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy mióta ismerte Gyulai Nisard-t, hallott-e róla rövid párisi tartózkodása alatt, vagy cikkeit ismerte-e a *Revue des Deux Mondes*-ből. Annyi bizonyos, hogy 1867-ben *A francia klasszikai drámáról* című tanulmányában¹⁷⁶ már feltűnő módon felhasználja Nisard *Francia Irodalomtörténetét*, kévéssel megjelenése (1861) után és jóval megelőzve a magyar fordítást (1878-80). Ez nagy szó volt Gyulai-nál, ki köztudomásúlag nem nagyon jól bírta a francia nyelvet, azonkívül annyira önálló egyéniség volt, hogy idegen munkák nehezen befolyásolták. Gyulai különben tanulmánya bevezető soraiban mentegetőzik, hogy csak töredékes vázlatot nyújt a francia klasszikus drámáról,

¹⁷⁶ Budapesti Szemle 1867, 9. kötet, 256-282. (Dramaturgiai dolgozatok, Bp., 1908 II, 291-339.)

tehát maga is beismeri, hogy nem sok előtanulmányt folytatott cikkéhez. Gyulai szavai így alátámasztják megállapításunkat, hogy a nagy klasszikus darabokon kívül jóformán csak Nisard *Francia Irodalomtörténete* szolgált forrásául.

Borbély Ferenc¹⁷⁷ szerint Nisard csak történeti alapot szolgáltatott a cikknek, minthogy esztétikai fölfogásában Gyulai teljesen eltér tőle. Kétségtelen, hogy Gyulai tényleg a Shakespeare-i tragédiához vonzódott. A francia klasszikus tragédia örök értékeiről ugyan a legnagyobb elismerés és csodálat hangján nyilatkozik s azt a német-görög, valamint a korabeli újromantikus dráma fölé helyezi, de tisztán látja és bírálja fogyatékoságait, melyeket Nisard szinte teljesen figyelmen kívül hagy. Gyulai szempontjai, észrevételei sokrétűségével messze felülmulja az elfogult Nisard-t. Azonban esztétikai és kritikai fölénye dacára Gyulai az adatok átvételén túlmenően is felhasználta Nisard *Irodalomtörténetét*, amint azt az adatokban, sorrendben és kifejezésekben mutatkozó számos analógia mellett néhány fontos szempont és megállapítás azonossága mutatja. Nisard-nak a francia klasszikus drámára vonatkozó némely eszméjét elfogadta s magáévá tette Gyulai. Ezeket a nyilvánvalóan Nisard-ra visszavezethető egyezéseket szeretnénk a következőkben megvilágítani.

Nisard ismertette a francia drámai költészet történetét Corneille fellépéséig, Gyulai pedig teljesen ennek a fejezetnek a nyomán nyilatkozik Jodelle, Garnier, Hardy drámáiról és a spanyol darabokról általában.¹⁷⁸ Nisard természetesen Gyulainál részletesebben foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. A tartalomban, sőt még a kifejezésekben is megmutatózó feltűnő hasonlóság érzékeltetésére idézzük Gyulaitól a következő sorokat a megfelelő francia szöveggel együtt:

Cleopatra prológja... Jodelle pöröl benne a *Confrères de la Passion* társaságával, hogy csak a fapapucsos nép számára írja műveit. Ő magasb színvonalra akar emelkedni s megpróbálja a görög tragédia külsőségeit szelleme nélkül. Azonban az ujdonság, az ókori történelemből kölcsönzött nevek, bizonyos ünnepélyesség, a pathetikus ékesszólás kísérletei meglepték a közönséget. Jodelle

Le prologue de cette pièce accusait les *Confrères de la Passion* d'écrire et de jouer pour la populace des sabots. Dans l'enthousiasme de leur succès les amis de Jodelle offrirent au jeune poète le bouc de l'antique tragédie, et en firent, dit-on, un sacrifice, à la mode des païens... Jodelle avait laissé à ses modèles tout ce qui ne se prend point... la vie... qui ne peut être copiée. Mais ces

¹⁷⁷ Borbély Ferenc, Gyulai mint aesthetikus. Kolozsvár, 1912.

¹⁷⁸ Hist. du poème dram. jusqu'à la venue de Corneille (Hist. de la lit. fr., II, 87.) és Des imperfections du théâtre de Corneille... (U. o. II, 117.) c. fejezetekben.

barátai a siker lelkesülésében fölajánlották neki a görög tragédia kecskebakját s mondják, hogy áldoztak is volna egész pogány módon...

noms tirées de l'histoire générale, cette gravité, cette rhétorique... charmaient les esprits...¹⁷⁹

Ugyancsak föltűnő hasonlóságot mutathatunk ki Gyulai és Nisard Garnier-ről írott soraiban.

Jodellet Garnier követte, ki a latin drámát vette példányul és Senecából merítette lelkesülését... Garnier nemcsak a latin tragédia utánzását csatolta a görögéhez, hanem más tekintetben is szélesítette a classicismus körét. Hozzányult a görög és római tárgyakon kívül, a bibliai történetekhez is, mint Corneille *Polyeucte*-ben, Racine *Esther* és *Athalie*-ben követte is...

A Jodelle succéda Garnier. Il continua cette imitation du théâtre antique, mais il se tint plus près de Sénèque que des Grecs... Mais le titre le plus honorable pour Garnier, c'est d'avoir fait une tragédie biblique... L'invention était heureuse. Il en a bien pris à Corneille et à Racine de la suivre, le premier dans *Polyeucte*, le second dans *Esther* et dans *Athalie*.¹⁸⁰

Figyeljük meg az egyezést Hardyról írott soraikban is.

Hardy... egyformán fordult mindenüvé, honnan csak kölesönözhetett. Írt Jodelle és Garnier szellemében, utánozta az olasz pasztoralét, a spanyol drámát. Összevegyítette az é-kori színpad chorusait, dajkáit, hírnökeit az olasz *Pantalonnal* és a spanyol *Matamoreval*, de a cselekményre több gondot fordított mint elődei s némi visszahatásnak adott kifejezést a fejlődő klasszikai tragédia drámaiatlansága ellenében...

Hardi... emprunta partout où il put. Il imita les pastorales italiennes et les drames espagnols; il imita les imitations de Jodelle et de Garnier. Il mêla les chœurs, les nourrices, les messagers du théâtre antique avec les *Pantalons* italiens et les *Matamores* espagnols... Mais il intéressa par un certain mérite d'action... il y eut donc... contre la tragédie savante, une sorte d'insurrection...¹⁸¹

Több ilyen Nisard-reminiscenciát is ki lehetne mutatni Gyulai tanulmányában, ezek azonban a *Francia Irodalom-történetnek* csak mint adatforrásnak a felhasználására bizonysítékok.

A XVII. századi francia dráma jellemzésénél említi Gyulai, hogy Corneille írt olyan drámákat is, melyek

¹⁷⁹ Nisard, Hist. de la litt. fr., II, 92-93.

¹⁸⁰ Hist. de la litt. fr., II, 93-94.

¹⁸¹ U. o. II, 95.

szerényebb társadalmi osztályokban játszódnak le s a *Don Sanche* előszavában meg is okolta ezeket. Corneille szavait bizonyára ismét Nisard könyvéből ismerte Gyulai, mivel nem valószínű, hogy ezt a kevéssé ismert darabot eredetiben olvasta volna. Különben a középfajú drámáról, mint két műfaj egyvelegéről való lesujtó véleményét Gyulai gyakran hangoztatta színikritikaiban. Teljesen fedi ez a Nisard-ét, ki a drámát szintén a műfajok keverése miatt kárhoztatta.¹⁸²

Gyulai a francia klasszikus tragédia legfőbb hibájának a típusos jellemzést tartja. Kisebb baj szemében, hogy tárgyairól letörölte a kor, hely és nemzetiség bélyegét. Itt veti fel a *couleur locale* kérdését, hasonlóan Nisard-nak Racine *Andromaque*-jánál tett megjegyzéséhez.¹⁸³

Vajon szükséges-e, hogy a tragédia személyei kielégítsék a történelmi kutatók és a régiségbúvárok minden követelését? Mindennek nem sok köze a drámai emótióval.

Que m'importe qu'elle ne soit pas une copie exacte du type grec? Le théâtre, chez un peuple civilisé, n'est pas fait pour donner aux savants le plaisir d'apprécier l'exactitude d'un pastiche de l'antique.

Gyulai fenti sorai nyilvánvalóan ismét Nisard hatá-
sának tulajdoníthatók.

Corneille-t szintén Nisard nyomán tárgyalja Gyulai Pál. Kijelenti, hogy Corneille emelte művészetté a francia drámai költészetet és alapította meg a francia drámai nyelvet. Nisard is ezt a két érdemet tulajdonította neki.¹⁸⁴ Gyulai

¹⁸² A tragikomédiáról mondja, hogy drámának nevezik manapság „afin de déguiser le vice originel du mélange des deux genres, qui en fera toujours un genre douteux“. Majd így folytatja: „Le drame bourgeois n'a pas à se faire honneur d'un ouvrage durable. Voltaire oppose à la théorie de Corneille une raison... invincible: Il ne faut pas, dit-il, transporter les bornes des arts. Tous les raffinements de l'esthétique échouent contre cette raison; c'est un article de foi littéraire dans notre pays...“ (Hist. de la litt. fr., II, 98-99). — Gyulai színikritikaiban 1863-tól kezdve erősen elítélőleg nyilatkozik a középfajú drámáról mint vegyes nemről, melynek határozott stílja sincs és különböző stílok vegyülete; hivatkozik az aesthetikusokra, kik ezt a nemet „egyszerűen megvetik vagy oly kétes becsűnek mondják, melyet valódi költőnek jobb meg sem kísérelni. Ez természetes. E téren még egyetlen nagy költő sem jelent meg mint törvényhozó lángész. Aztán másfelől az aesthetika a határozott stílt, a szigorú műformát legkevésbé a drámában adhatja föl...“ (*Bánk bán* c. cikk. Dramaturgiai dolgozatok, Bp. 1908.) Majd ismét a „drámaköltészet kétes becsű nemének“ nevezi a drámát. Gyulai-nak ezek a nyilatkozatai azt a feltevést látszanak alátámasztani, hogy már ekkor — 1863-ban — ismerte Nisard-t, ami különben sem valószínű, hiszen 1863-ban ismertette N. Irodalomtörténetét a magyar Koszori. Gyulai szavai teljesen Nisard-ét visszhangozzák és a hivatkozás „az aesthetikusokra“ szintén Nisard-ra érthető, aki, amint látjuk, éppen ilyen nyilatkozattal illette ezt a műfajt.

¹⁸³ Hist. de la litt. fr., III, 30.

¹⁸⁴ U. o. II, 88.

szintén a spanyol dráma káros hatásának tudja be Corneille későbbi drámáiban mutatkozó hanyatlását. Heroizmus-kultuszáról szólva idézi La Bruyère szavait, hogy Corneille úgy festi az embereket, amilyenek lenniök kellene s hőseit inkább bámulni, mint utánozni lehet. Ezt az idézetet szintén Nisard-tól vehette.¹⁸⁵ Ezután u. i. — ismét Nisard nyomán — a francia népnek a nagy eszmék és nagy emberek iránti előszeretetről emlékezik meg.¹⁸⁶ Ezt tartja Corneille franciaországi nagy népszerűsége főforrásának. A nagy költő nemzetére gyakorolt hatásáról szólva Nisard-ral azonos konklúzióra jut, sőt hivatkozik is „egy francia kritikus“ szavaira, akiben nem nehéz Nisard-ra ismernünk:¹⁸⁷

Méltán kiált iel egy francia kritikus Corneilleről szólva: „Mi a hősiesség bálványozói vagyunk s nyomoraink örvényében is tapsolunk annak, ki nagy szerepet játszat velünk a világ színpadán s megnyeri nekünk az emberiség tapsát. Isten ne adja, hogy a hősiesség iránti babonás lelkesülésünk kiapadjon. Ez lelkünk aczélrugója: ez adja vissza nekünk mindig a dicsőséges békét s a tiszteletes nyugalmat. Isten ne engedje, hogy a nagy Corneille valaha népszerűtlen legyen színpadunkon, mert az nap megszűnnénk nagy nemzet lenni.“

Nous sommes idolâtres des héros, et du fond de notre misère nous battons des mains à ceux qui nous font jouer quelque grand rôle sur la scène du monde et qui nous attirent les applaudissements du genre humain. A Dieu ne plaise que cette superstition pour l'héroïsme s'affaiblisse dans notre pays! C'est le ressort de nos âmes; c'est ce qui rendra toujours parmi nous la paix glorieuse et le repos respectable. Le jour où le grand Corneille cesserait d'être populaire sur notre théâtre, ce jour-là nous aurions cessé d'être une grande nation.

A fenti sorok még nyilvánvalóbban bizonyítják, hogy Gyulai egész cikkét Nisard *Irodalomtörténete* inspirálta, bár a francia tudós véleményét nem osztja minden tekintetben. Így Corneille-re vonatkozólag, akiről eddig Nisard-ral egyezően nyilatkozott, most rávilágít arra, hogy a nagy költőt épen a hősiés iránt tanúsított előszeretete akadályozta meg abban, hogy valódi tragikái költő lehessen. Hősei erősebbek szenedélyeiknél, nem esnek azoknak áldozatul; így nem is tragikái alakok és a darabok tragikái hatása elmarad. A közönség is megérezte, hogy nem igazi tragédiák ezek, minthogy hiányzott megindító tragikái hatásuk. A közönség elérékenyítést várt a tragédiától. Vágyának Quinault tett eleget: ezért fogadta Quinault elérzékenyítő darabjait meg nem érdemelt tapsokkal. Az igazi tragikái hatást végül Racine darabjai váltották ki, — mondja Gyulai.

¹⁸⁵ U. o. II. 112.

¹⁸⁶ U. o. II. 116.

¹⁸⁷ U. o. II. 117.

Corneille drámáinak tragikai hiányosságát Nisard még nem konstata; ő különben sem igen jutott el megállapításaival Gyulai kritikái észrevételei mélységéig. Amit azonban Gyulai az érzelmre ható, vagyis megindító tragédia utáni vágyról, Quinault sikeréről és Racine-ról mond, azt már ismét Nisard-ból vehette.¹⁸⁸

Gyulai — mai fölfogásunknak megfelelően, és ebben Gyulai megelőzte korát — Racine-t tartja nagyobb tragikai költőnek, drámáinak igazi tragikai hatása miatt, míg Nisard — amint már Borbély Ferenc megjegyezte — óvakodott Corneille-nek vagy Racine-nak adni az elsőséget. Sőt — Borbély szerint — Nisard egyáltalán nem is látta meg a két tragikus közötti különbséget, mivel azt mindössze abban a szűk megállapításban formulázta, hogy a Corneille-i tragédia igazsága magasabb, a Racine-i tragédiáé általánosabb, mert Corneille jellemei inkább hősök, a Racine-éi inkább emberek és több ember, mint hős van a világon... Borbélynak Nisard fenti szavai nyomán tett megállapítása azonban nem teljesen fedi az igazságot, mert Nisard részletebben foglalkozott művészetük összehasonlításával s lényeges különbségeket is észrevett. Így például Corneille tragédiáinak csak a képzeletre és az észre, Racine-éinak a szívre és az érzékenységre (sensibilité) való hatását és utóbbinál kiemeli az érzelmek és szenvedélyek csodás festését, valamint a női jellemelek mesteri rajzát. Ezenfelül még nála meglepő líraisággal nyilatkozott Nisard a szenvedélyeknek a közönségre gyakorolt megindító drámai hatásáról is.¹⁸⁹

Racine tragédiáiban Gyulai ismét Nisard nyomán fejtegeti a szenvedélyek szerepét, de a francia kritikusnál tovább megy, kiemelve, hogy Racine tragikumuma sokkal erősebb a Corneille-énál: Sophokles és Shakespeare tragikumával rokon. Gyulai hivatkozik itt La Bruyère szavaira, melyeket azonban szintén Nisard-ból vehetett. Eszerint a két költő tragédiáinak hatása egyenlő becsű. Corneille arra ad példát, hogy milyen legyen az ember, Racine pedig, hogy mitől őrizkedjék. Nisard ugyanezt a véleményt vallotta, Gyulai azonban csak az erkölcsi hatás szempontjából fogadja azt el, tragikailag nem. Itt tehát ismét felülemelkedik Nisard szempontján, elválasztva az erkölcsi hatást a tragikaitól.

A francia klasszikus drámában Gyulai szerint a vígjáték ér a legtöbbet. Molière-t, mint sokkal nemzetibb és szélesebb körű tehetséget tragikus társai fölé, Shakespeare-rel egy rangba helyezi, aki számára a drámai költészet leg-

¹⁸⁸ Lásd Nisard Irodalomtörténete III. kötetének első fejezetét: *Quels perfectionnements pouvait recevoir la tragédie après Corneille. Les tragédies de Quinault: De la sensibilité dans les ouvrages de l'esprit.*

¹⁸⁹ Hist. de la litt. fr., III. 11.

főbb példányképét jelentette és akihez, mint a tökéletességhez, szokta mérni a drámaírókat. Kézzehatnók: vajjon nem Nisard-nak a XVII. századi írók megítélésénél gyakorolt dogmatikus eljárását látjuk-e itt viszont? Még hozzá, Gyulai, épúgy mint Nisard, nem képes dicsérni, anélkül hogy egyáltalán ne támadjon. Különböztetve Molière-nek Corneille és Racine fölé helyezését Nisard-ral egyező véleményt hirdet Gyulai, amint ezt a francia kritikus idevonatkozó fejezetének már a címe is megvilágítja: *Pourquoi des trois grands poètes dramatiques du dix-septième siècle, Molière, a-t-il le moins perdu au théâtre?*¹⁹⁰

Gyulai követi francia forrását a Molière-t megelőző francia vígjáték történetében és a nagy komikus fejlődéséről szólva is. A „fensőbb vígjáték” lényegét nyilvánvalóan Nisard nyomán és szintén Molière-ből vonja le:

Mit értett Molière a magas komédia neve alatt? Az élet hübb képét, mint a minő a közönséges vígjátékoké, oly vígjátékot, mely kerüli a vígjáték szokott fogásait, színpadi csínyeit, megveti a véletlen és félreértés komikumát, hol minden természetes ok kikerülhetetlen következményt idéz elő, hol az események valamivel komolyabbak, de a tárgyalás vidám, mely nem idéz elő nagy kaczeit, csak mosolyt, úgyszólván a lélek mosolyát.

Enfin on voulait une image complète de la vie dans une comédie sans incidents, sans coups de théâtre, sans complications invraisemblables; où tout fût une cause naturelle ou un effet inévitable et qui provoquât non ce gros rire... mais le sourire de la raison émue et réjouie par le spectacle d'événements sérieux présentés sous une forme plaisante.¹⁹¹

Ez a definíció a mosoly és nevetés hasonlathoz kapcsolódva Gyulai esztétikájának egyik sokat hangoztatott alapköve lett.

Molière főbb vígjátékai rövid ismertetését adva megjegyzi Gyulai, hogy a francia színműíró műveihez a saját életéből és műveltségéből merített; ugyanezt konstataálta Nisard is, a Molière forrásairól szóló fejezetében.¹⁹² Valószínűleg ugyanennek a fejezetnek a nyomán említi meg Gyulai, hogy miként kölcsönzött Molière, eredetiségét abban mutatva meg, hogy saját szellemébe tudta olvasztani elődei tárgyait, az eredetét messze fölülmulva. Az utánzás Molière-i módját, épúgy mint Nisard, Gyulai is gyakran hozta fel példaként bírálataiban.¹⁹³ Annak a fontosságát is kiemelte, hogy

¹⁹⁰ I. m. III. 125-128.

¹⁹¹ I. m. III. 103.

¹⁹² I. m. III. 117-125.

¹⁹³ Nisardnak Molière forrásairól és utánzásáról tett megállapításai — mint később látni fogjuk — Szász Károlynál is élénk visszhangra találtak.

Molière és Shakespeare, a világ két legnagyobb drámaírója, egy személyben költő és színész volt, amit Nisard is hangoztatott már. A tanulmány utolsó részében Schlegelnek a *Fösvény* ellen felhozott vádjaival szemben részletes és mély analízissel kimutatja Gyulai, hogy Molière vígjátéka kiválóan fölötte áll elődeinek, Plautus és Terentius darabjainak. Ezt a kérdést Nisard is tárgyalja, de sokkal rövidebben. Gyulai a vádakat megcáfolva kritikai fejtegetésekbe bocsájtkozik a morál, illetőleg a költői igazságszolgáltatás lényegéről, a komikai hősről, az erkölcsi és művészi elemnek a komikumban való összeolvasztásáról, stb. Véleménye szerint Molière-t egyedül némelyik művének szerkezete miatt érheti vád. Gyulai Rousseau vádjáról is megemlékezik, amely szerint a *Fösvény* a rossz erkölcsök iskolája... Gyulainak Rousseau-val szemben elfoglalt igen ellenséges állásfoglalása Nisard antirousseauista elveit juttatja eszünkbe.

A francia klasszikai drámáról konkluzióként végül is megállapítja Gyulai, hogy árnyoldalai mellett nagy fényoldalai vannak és olyan műveket mutat fel, melyek magasan fölé emelik a Goethe-i és Schiller-i német-görög drámának. Corneille-el és Racine-nal keveset foglalkozott Gyulai más cikkeiben, Molière darabjaival azonban több alkalommal is és az itt felvetett eszmék gyakran visszatérnek nála. Így Nisard némely szempontjának és megállapításának hatása Gyulai más kritikai munkájában is megfigyelhető, mert épúgy mint Nisard, ő sem szünt meg bírálatról-bírálatra ismételni fő elveit.

A színtén 1867-ből származó *Rudai népszínház* c. cikkében¹⁹⁴ ismét szóról-szóra megtaláljuk a fensőbb vígjátékról szóló — teljesen Nisard nyomán adott — definícióját,¹⁹⁵ odavéve ezúttal a francia szöveg előtt szereplő Horatius-idézetet is, még jobban elárulva így a Nisard-reminiszcenciát:

...nem idéz elő erős kaczeit s megelegszik úgyszólván a lélek mosolyával, mely az emberi bohóságok komoly oldalát is föllepeli, vagy mint Horatius mondja: „Interdum tamen et vocem comoedia tollit“, de mindamellert alapeszméjénél, főszemélyeinél fogva nem szűnik meg vígjáték lenni.

...On voulait entendre ces accents de la comédie dont parle Horace qui l'élevévent jusqu'à la tragédie sans l'y confondre. (Interdum tamen et vocem comoedia tollit.)¹⁹⁶

¹⁹⁴ Dramaturgiai dolgozatok, II, 343.

¹⁹⁵ V. ö. erről bővebben: D. Nisard, Kolozsvár, 1942, p. 63, *Études Françaises*, 22.

¹⁹⁶ Nisard, i. m. III, 103.

3. Nisard és a magyar Molière-kritika.

(1871-1879)

Nisard magyarországi tekintélyét főleg a nagy francia klasszikusokról írott bírálatok alapították meg. A magyar kritikában való szerepe mindinkább Corneille, Racine és különösen Molière névéhez kapcsolódik. Molière-kritikájáról már eddig is találtunk említést, így a *Francia Irodalomtörténet* első magyar ismertetésében és Gyulainál, aki Nisardnak a francia klasszikai drámáról való véleményéből csak a Molière-re vonatkozó részt fogadta el fenntartás nélkül. Később, 1871-ben, Szász Károly veszi kisebb Molière-értekezése alapjául és irányadójául, néhány év múlva pedig a magyarországi első nagyobb Molière-tanulmány, a Szana Tamásé épül fel Nisardon. Mint egyik legelismertebb Molière-bíráló tekintélyre hivatkozik Nisardra Greguss Ágost is. Nem véletlen, hogy Nisard elsősorban mint Molière-kritikus válik ismertté Magyarországon. A hetvenes években igen nagy érdeklődés nyilvánult meg hazánkban Molière iránt. Ennek köszönhető az a tény is, hogy összes műveinek fordítását éppen ebben az időben adja ki a Kisfaludy Társaság.

Gyulai mellett a nemzeti klasszicizmus másik képviselője, kinél szántén mélyebb Nisard-hatás észlelhető: Szász Károly. A nagy protestáns püspök nem harcos egyéniség, mint Gyulai, hanem érzékeny, gyöngéd lélek, kiegyensúlyozott, harmonikus kedély. Amint költészete a boldog középsszert, mély erkölcsösséget, a végzetes szenvedélyektől mentes tiszta és idilli érzéseket fejezte ki, úgy esztétikájában is konzervatív-polgári motívumok, mérséklet és tanultság érvényesülnek. Kora egyik legműveltebb szelleme, ki a külföldi irodalmakban nagy tájékozottsággal rendelkezett s műfordításaival hozzájárult a nemzeti klasszicizmus nevelő, ismeretterjesztő programjának megvalósításához. Mint kiváló műfordítót, Nisard *Francia Irodalomtörténetének* lefordításával őt bizta meg az Akadémia. Szász Károly azonban már korábról ismerte a könyvet s bár Nisardnál felvilágosultabb, liberálisabb kritikus volt, erősen befolyása alá került a XIX. századot megelőző francia irodalomról alkotott véleményében. A romantikusokat azonban — mint későbbi kor gyermeke is — Szász Károly minden elfogultságtól mentesen és őszintén nagyra tartotta. Ebben a tekintetben Nisard semmi befolyást nem tudott gyakorolni reá.

Legfeltűnőbbben Molière-re foglalkozó tanulmányaiban érvényesül Nisard hatása. Először 1870-ben hivatkozik Nisardra egy rövid Molière-értekezésben¹⁰⁷ a *Précieuses ridicules* c. vígjátékkal kapcsolatban:

¹⁰⁷ Szász Károly, Molière fordításainkról. Olvastatott 1879 okt. 26-án a Kisfaludy Társaságban. Kisfaludy Társ. Évlapjai 1871, VI, 75-100.

...Kevés cselekvénnyel, egyszerű cselszövénnel, tisztán változt alakokkal, melyeken a hús és vér bőven van, valódi jellemvígjáték már, bár Nisard a helyzetvígjátékok közé sorozza még, hova vele Molière negyedik művét, *Sganarelle ou le cocu imaginaire*-t én is sorozom.

Ezek a szavak különösen jellemzőek, mert pontosan megvilágítják Szász Károlynak Nisardról való véleményét, legalábbis Molière-rel kapcsolatosan: feltétlen tekintélyként fogadta el, akihez az egész tanulmányban híven tartotta magát és ott, ahol mégis vele ellenkező véleményre jutott, mintegy kötelességének tartotta a tőle való eltérését bejelenteni.

Szász Károlynak ez az első Molière-tanulmánya, hol az addig megjelent magyar Molière-fordításokról számol be, egészen Nisard szellemében méltatja a nagy vígjátékíró. Molière-t az újkori drámai irodalomban Shakespeare-rel egy sorba helyezi, sőt — a vígjátékra nézve — még föléje is. Molière művei nemcsak korukat elégitik ki, nemcsak a muló ízlés változókéony szeszélyétől nyerik „minél harsányabb, annál hamarabb elhangzó tapsaikát”, hanem minden időkre szólnak. Itt egészen Nisard és Gyulai irodalmi beállítottságának a szellemében ír Szász Károly, mikor szembe fordul a muló divattal és a maradandó klasszikus értékek kultuszát hangsúlyozza.

Nisard nyomán Szász Károly is a vígjátéknak, mint költői műfajnak egész fejlődéstörténetét látja végbemenni Molière-ben, aki primitív formájától a legmagasabb tökéletességig emelte a műfajt. A francia vígjáték Molière felépése korabeli állapotáról megemlékezve Szász Károly szemelláthatólag Nisard idevonatkozó fejezetét követi (*De la comédie au temps de Corneille*).¹⁹⁸ Figyeljük meg az analógiát annál a résznél például, ahol Szász Károly Molière helyzetvígjátékairól szól, melyekben a komikum ugyan még teljesen a helyzetekre van építve, de amelyek mégis már nagy értékeket mutatnak föl. Ugyanilyen szellemben nyilvánította a véleményét Nisard is:¹⁹⁹

... de annyi egyes vonás van a jellemzésben is, mi az öntudatos törekvést a felsőbbre mutatja már, hogy ha Molière csak e két darabot írta volna is, korának első vígjáték írója volna.

... il y a un écrivain de génie dans l'Étourdi, le Dépit amoureux ... il y a une comédie parfaite en son genre, il y a un théâtre. Molière en fût-il resté là c'était assez pour être un des plus grands noms de notre scène.

Szász Károly talán nem is mert volna ilyen merész

¹⁹⁸ Nisard, i. m. III, 74. és köv. II.

¹⁹⁹ I. m. III, 89-90.

kijelentést tenni, ha nem támaszkodik olyan komoly tekintély szavára, mint amilyen előtte Nisard volt.

A „fensőbb“ vígjátékról szólva ismét ráismerünk Szász Károlynál Nisard eszméire, melyeket a francia kritikus részletesebben kifejtett *Irodalomtörténetében* (III, 102-5). Újabb Nisard-reminiszcenciát találunk a *Fösvény*-ről írott soraiban, ahol Szász Károly Molière komikumának a gazdagságát mutatja ki a vígjátékot tárgyi forrásai fölé emelve.

Amint Nisard a *Férjek iskolája* Arnolphe-jában és Molière más vígjátékalakjaiban is felismerte Sganarelle-t, hasonlóképen Szász Károly is megállapítja, hogy Sganarelle Molière egyik típusa. kit sok darabjában megtalálhatunk.

Ezek a hasonlóságok, valamint a francia tudós véleményére való hivatkozás kétségtelenül bizonyítják Nisard tekintélyét és hatását a magyar kritikusra. Ez a hatás már 1870-ben jelentkezik Szász Károlynál, tehát jó néhány évvel a *Francia Irodalomtörténet* lefordítására kapott megbízatása előtt.

*

Nem Molière-ről, hanem a francia romantikusokról mondott bírálatáért lelkesedik egy érdekes adatunkban „Cs. J.“ a *Figyelő* 1875 április 14-iki számában,²⁰⁰ Nisard újabb tanulmánykötete, a *Portraits et études d'histoire littéraire* (1875) ismertetése kapcsán. Nisardnak *Manifeste contre la littérature facile* c. cikkéről megjegyzi a magyar cikkíró, hogy ez még csak „előszele volt a viharoknak“, mely *Poètes latins* c. munkája megjelenésekor kitört. Nisard-t Franciaországban mint reakcióst és „bolondot“ kürtölték ki ennek nyomán. Magyar bírálója szerint ezekkel a vádakkal Nisard-t kizárólag merészsége, bátorsága, szókimondása miatt támadták: „Hogy is ne! Hiszen elég vakmerő volt azt állítani, hogy Victor Hugo nem maga a tökély és Lamartine kissé több gondot fordíthatna irányára.“ Magyar tanítványa azután büszkén konstatálja, hogy Nisard túlélte a támadásokat s a romantikusok fiaskója „szintén őt igazolja...“

1836, illetőleg 1837-ben Hugo-ról és Lamartine-ről mondott véleményét is osztja a *Figyelő* cikke. A *L'homme qui rit* és a *Quatre-vingt-treize*-ben Hugo „romlott ízlése és keresett irányja“ tűnik elő számára; Lamartine *Histoire de la restauration*, valamint *Recueils* című munkáit pedig — Nisardhoz hasonlóan — a magyar cikkíró sem tartja méltóknak a *Méditations* és a *Harmonies*-hoz. Végül még egyszer kijelenti, hogy Nisard ennek a hanyatló iránynak az „előrelátható ferdeségei“ ellen fordult, nem pedig, mint rágalmazói állítják, az irigylet költők ellen! Majd utolsó szavaiban elég-

²⁰⁰ Francia irodalmi szemle. Figyelő 1875 ápr. 14.

tétellel jegyzi meg: „És az idő igazat szolgáltatott neki!“ Tudni illik Nisard-nak és nem a két romantikusnak...

*

Csengery Antal Deák Ferenc fölött mondott emlékbeszédében 1877-ben idézi Nisard egyik megállapítását a lángészről.²⁰¹ Csengery Antal Deák rábeszélő képességét magasztalva, mellyel mások értelméhez tudott férkőzni, Nisardra hivatkozik, aki szerint lángész tud csak alkalmazkodni a legközönségesebb elmékhez, anélkül, hogy hozzájuk lealacsonyodna.

Csengery Antal tehát már 1877-ben jól ismerte Nisard-t, kinek egyik leghűségesebb magyar követője volt. *Francia Irodalomtörténete* lefordításában is — mint látni fogjuk — döntő szerepe volt.

A *Francia Irodalomtörténet* Rabelais-ról szóló részére hivatkozik 1877-ben Neményi Ambrus Rabelais-tanulmányában, említve, hogy Nisard „szépen beszél“ ott a nagy renaissance-kori költőről.²⁰² Neményi mint komoly tekintélyt említi Nisard-t, akinek könyve tanulmányának forrásai között szerepel.

Magyarországon az első nagyobb Molière-tanulmány Szana Tamás tollából került ki, 1879-ben.²⁰³ Szana az irodalmi ellenzék egyik vezére, Gyulai heves ellensége, nála szabadelvűbb, közepes tehetségű író volt, de szintén polgári szempontokat vallott. Molière-ről írt könyve köztudomásúlag leggyöngébb s legkevésbé eredeti munkája, melyhez különben a francia és német Molière-irodalmat is felhasználta. Magyarországon Gyulai és Szász Károly fentebb tárgyalt cikkein kívül — melyek főforrásául Nisard szolgált — nem foglalkoztak Molière-rel. Szász Károly tanulmánya Szana Tamás könyvének is egyik főforrásául szolgált.

A *Molière élete és művei* c. tanulmányában nem igen találunk önálló megállapítást, a könyv a felhasznált irodalomból van összeállítva.²⁰⁴ Nisard-t kétszer idézi Szana Tamás, de soraiból többször is kiérezhető a Nisard-reminiscencia.

Először a Corneille előtti tragédiáról szólva hivatkozik Nisardra²⁰⁵ — Nisardnak ezt a fejezetét használta legfel-

²⁰¹ Csengery Antal, Deák Ferenc emlékezete. (Elmondott Deák F.-nek a M. Tud. Akadémia által 1877. jan. 28-án tartott emlékülneper.) Koszoru, 1879. II. 119.

²⁰² Rabelais és kora, Budapest, 1877. Nisard Irodalomtörténetében tényleg több mint 30 oldalt szentelt Rabelaisnak, kit nagy újtónak ismer el. A renaissance-ot látja képviselve művében, amely így az antiquitással való kapcsolatot által megnevesedett francia szellem első tükrözője.

²⁰³ Molière élete és művei, Budapest, 1879.

²⁰⁴ V. ö. Magyar István: Szana Tamás, Budapest, 1934.

²⁰⁵ Szana, i. m. 39.

tűnőben Gyulai is —, de a *Corneille* vígjátékairól írott sorai szintén Nisard megállapításait visszhangozzák:

Neki — mint szemére is vetették — inkább föltalálni kellene, mint képzelni; inkább találni, mint föltalálni s a közönség kezéből fogadni el az eredetit, melyet másolni akar. Az ő vígjátéki alakjai még semmi korba, semmi nép körébe nem illenek, mert a vígjátékírónál, ki társadalmának arcképét mutatja be, sem a lángszellem ereje, sem a szobatanulmány nem helyettesíthetik a szemlélődést.

...il fallait... plus observer qu'imaginer, plus trouver qu'inventer et recevoir des mains du public les originaux qu'il s'agissait de peindre... Ces gens-là ne sont d'aucun pays... Corneille ne leur a donné la physionomie ni d'un temps ni d'un pays... pour la comédie qui doit être l'image de la société ni la force du génie, ni les études du cabinet ne suppléent l'observation.²⁰⁶

A *Férjek iskolájánál* ismét hivatkozik Szana Tamás Nisardra, aki szerint ez a darab „a francia vígjátékban az első ember születését jelzi“.²⁰⁶ Többet nem említi Nisard-t, de — mint látni fogjuk — a föltűnő, sokszor szóról-szóra azonos részek tanuszkodnak további kölcsönzéseiről.

Molière írói működésének kezdeteiről teljesen Nisard szellemében ír Szana Tamás, amint a következő idézetből kitűnik:²⁰⁷

E daraboknak érdekessége még csak a meglepetésekben rejlik s bennük természetes események helyett csak mesterkétekkel találkozunk, melyek kacajt keltenek ugyan, de nem képesek ajkunkra idézni ama finom mosolyt, mely rendszeren valami hátsó gondolatot hagy maga után s arról tanuszkodik, hogy valamely igazság mélyebb hatást gyakorolt reánk.

L'intérêt de ces pièces c'est l'intérêt de la surprise... Là où l'intérêt n'est que le plaisir de la surprise, l'effet doit être le gros rire... Le rire délicat, que provoque le ridicule finement exprimé, laisse une arrière-pensée triste et comme un arrière-goût d'amertume... Le gros rire, d'ailleurs, comme le rire délicat, est l'aveu involontaire que nous sommes touchés de quelque vérité.²⁰⁸

Nisardnak ezek a nevetésről és mosolyról szóló szavai Gyulai inál, valamint Szász Károlynál is, egy későbbi tanulmányában, visszhangra találtak.

A jellemvígjátékokkal foglalkozva ismét Nisard-t követi Szana Tamás:²¹⁰

²⁰⁶ Nisard, *Hist. de la litt. fr.*, III. 83, 87-88.

²⁰⁷ Szana, i. m. 91.

²⁰⁸ i. m. 92.

²⁰⁹ Nisard, i. m. III, 85-86.

²¹⁰ Szana, i. m. 92.

...a költő, ki eddig maga irányozta szereplő alakjainak lépéseit, eltűnik előlünk. Most már mindenik alaknak meg van a maga arcujata, beszédmodora...

...Dans les comédies d'intrigue, on apercevait, sortant de la coulisse, la main du poète faisant inouï par un fil tous ses personnages. Dans la comédie de caractère, le poète disparaît; ...chacun a son visage, sa voix...²¹¹

A *Misanthrope* értékéről szintén egészen Nisard szellemében nyilatkozik, szóról-szóra követve a *Francia Irodalom-történetet*.²¹²

Európa, Voltaire szerint, a magas komikum mesterművét látja Molière *Misanthrope*-jában. E mestermű azonban, valljuk be őszintén, nem vigjáték a szónak igazi, teljes értelmében. A vigjáték mesét követel s a *Misanthrope*-nak nincsen meséje, sőt jóformán még helyzetei sincsenek; Molière minden segédeszköz felhasználása nélkül... teremtette meg e mesteri színművet. A színpad cselekményt kíván...²¹³

L'Europe, a dit Voltaire, regarde le *Misanthrope* comme le chef-d'œuvre du haut comique. Et pourtant, dans ce chef-d'œuvre du haut comique, il n'y a pas de comédie. La comédie veut une fable, ... dans le *Misanthrope*, je n'y vois que des incidents de la vie commune... Voici une comédie sans un seul des procédés de la comédie... Le théâtre veut de l'action...

Nisard a fenti sorokkal kezdte a *Misanthrope* tárgyalását; Szana Tamás hasonlóképen, a továbbiakban szintén Nisard-t követve:²¹⁴

A vigjátékon nevetni akarunk, már pedig a reflexio, a maga helyén alkalmazva, soha nem keltethet nevetést. Lehet rá eset, hogy valamely visszásságon csak szellemünk nevet, de szükséges, hogy e visszásságnak fölfedezése ne kerüljön nagy munkába s elménk elé ne rakiunk sokat azon igazságokból, melyekbe nem mélyedhet a nélkül, hogy egyúttal el ne szomrodjék.²¹⁵

On veut rire à la comédie et la réflexion n'y provoque guère. Il est beau de ne faire rire que l'esprit; mais encore faut-il qu'il ne lui en coûte aucun travail, et qu'on ne lui donne pas trop de ces vérités dans lesquelles il ne peut pas enfoncer sans s'attrister.

²¹¹ Nisard, i. m. III, 90-91.

²¹² III, 104-5, 109-110.

²¹³ Szana, i. m. 105-6.

²¹⁴ Nisard, i. m. III, 110.

²¹⁵ Szana, i. m. 106.

Ugyanazok a dicséretetek, ugyanazok a jellemzések: Szana Tamás munkája Nisard jelentékeny hatását tükrözi.

1880 körül, egyetemi előadásában Greguss Ágost is hivatkozik Nisardra a legtekintélyesebb francia írók véleményét idézve Molière-ről. La Harpe és Henri Martin szavai után említi Nisard-t:²¹⁶ „Egy harmadik francia író, kinek francia irodalomtörténetét az Akadémia épen most adja ki, Nisard így ítél róla: Valamennyi francia költő közt Molière-nek van legtöbb képzelme, érzése és esze, s a legszebb összhangban egymással. Kielégíti mind az eszes, mind az érzelmes, mind a mindig újdonságra vágyó embereket: mert mindig igaz és természetes, mindig meleg ahol kell, mindig találékony.“ Érdemes megjegyezni, hogy ezután hivatkozik csak H. Lucas és Sainte-Beuve véleményére, jóllehet utóbbit a „mai kor tán legélesebb eszű kritikusa“-nak minősíti. Ezek a szavak arra látszanak mutatni, hogy Greguss ugyan Sainte-Beuve-öt becsülte legtöbbször a francia kritikusok közül, de ezt az egyéni véleményét csak itt fejezi ki, míg a francia tudósok Molière-ről írott sorainak leközlésében a Magyarországon általánosan elfogadott rangsorhoz tartja magát és ezért Sainte-Beuve elé helyezi Nisard-t.²¹⁷

4. Nisard Irodalomtörténetének fordítása és tekintélye.

(1880-1912)

A Nisard-nyomok mind gyakoribb feltűnése jelezni látszik, hogy tekintélye és hatása Magyarországon csúcspontjához közeledik. Népszerűségét nagyban elősegítette *Francia Irodalomtörténetének* 1878-80 között megjelent magyar fordítása; ezen túlmenően azonban a Nisard-kultusz mélyebb szellemtörténeti okokra vezethető vissza.

A lefordítás előfeltétele az a Nisard tanaival rokonszenvező magyarországi szellemi légkör volt, melyet a nemzeti klasszicizmus teremtett meg. Ennél az irányzatnál sok érdekes hasonlóságot találhatunk a franciaországi polgári klasszicizmussal, melynek egyik főképviseelője épen Nisard volt.

A szabadságharc leverését követő elnyomatás évei az irodalomban is kitermeltek egy Deák Ferenc szellemében való, józan, tudatos, erősen nemzeti irányt.²¹⁸ A magyarság újjá-

²¹⁶ Greguss Ágost, Molière Tartufe-jének fejtegetése. Bp. (é. n.) Könyvnyomtatás jegyzet. 8. l.

²¹⁷ Vajda Viktor szemében is eltörpül Sainte-Beuve Nisard mellett, v. ö. következő fejezetünk 85. l.

²¹⁸ V. ö. Keresztury Dezső, A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma, Bp. 1928, és Szerb Antal, Magyar irodalomtörténet, Bp. 1935, 314-6. ll.

építésének nagy feladatára vállalkozó írói csoport — Kemény, Gyulai, Arany, Csengery vezetése alatt — mindenekelőtt a chaosban való rend teremtésére, az ellentétek józan kiegyenlítésére, a veszélyes végletek kerülésére és általános érvényű szabályokkal az irodalom egységesítésére, biztos formák közé szorítására és kiegyenlítésére törekedett, tehát erősen klasszicizáló jellegű volt, a szónak nem „antiquitas“, „görögös-római jelleg“ jelentése szerint, hanem a tudatos nemzetiség, fegyelmezetség, formatökély és mértéktartás szellemében. A nemzeti öntudat, az organikus nemzeti hagyomány ápolását, a humanitás-ideállal hozzák összhangba és a mindinkább harmonikus nemzeti művészet teremtése a főtörekvésük.

A népies-romantikus alap lassan elhomályosul és a szélsőséges, különlegesen egyéni vonások, misztikus, irracionális elemek, metafizikai homályok helyébe népies-nemzeti, céltudatos, fegyelmezett, mértéktartó, harmonikus polgári irodalom lép, erős valóságérzéssel, a józan ész, az esztétikai szabályok és erkölcsi törvények jegyében.

Ebben a megőrző és építő korban emelkedik hivatása magaslatára az Akadémia, mint a magyar szellemi élet központja, a nemzeti újjáépítés fontos szerve. Mint megalapításakor, most is a magyar irodalmiság irányítására törekszik a józan okosság és a jóízlés törvényeinek érvényesítésével.²¹⁹

A kor főtörekvésének megfelelően a magyar tudományosság fejlesztését és a külföldi kiváló munkák meghonosítását akarja szolgálni az Akadémiai Könyvkiadó Bizottság, amely 1872-ben Toldy Ferenc indítványa alapján magyar tudományos munkák készíttetésére és értékes idegen művek fordítására alakult. Ez az intézmény az író- és nemzetnevelés szolgálatában állott, mert a kiadandó, főleg külföldi munkákkal mintákat akart nyújtani az Akadémia és hatékonyan irányítani a közízlést.

A vállalkozás sikeréről és kiadványai propagálásáról szintén gondoskodott az Akadémia. A megjelenésre kerülő sorozatokat a konzervatív sajtó támogatásával terjesztette, azokat előnyös előfizetési feltételek mellett tette megszerezhetővé s végül mintegy száz egyletnek és tanintézetnek a közművelődés emelése érdekében ingyen megküldte.

A Könyvkiadó Bizottság megalapítása az Akadémia akkori másodelnöke, Csengery Antal nevéhez fűződik.²²⁰ Ő volt egészen haláláig a Bizottság elnöke, munkakiosztó és

²¹⁹ Az Akadémia irodalmi jelentőségére nézve v. ö. Zolnai Béla. A magyar biedermeier (Bp. 1940) Borúra derű c. fejezetét.

²²⁰ Az alapításkor tagjai voltak Hunfalvy Pál és Toldy Ferenc az első osztályból, Kautz Gyula és Pauler Gyula a másodikból, Nendtvich Károly és Szily Kálmán a harmadikból. Pauler Gy. történettudósnak Nisard iránti érdeklődésére értékes adattal szolgál a Bp.-i egyet. könyvtár, melynek birtokában lévő Nisard egyik tanulmánykötete: Portraits et études d'hist. littér. (1875) az ő könyvtárából származik.

irányító vezére, maga állapítván meg a kiadandó könyvek tervezetét is.²²¹ Az eredeti és fordításra szánt munkák megválasztásában a főszempont különben a magyar irodalom legszembetűnőbb hiányainak a betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése volt.²²² Ezt a célt szolgálták tehát Nisard könyveinek lefordításával is.

A történelmi sorozatban a Bizottság első kiadványaként jelent meg 1875-ben Vajda János fordításában Nisard *Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából* (1855) c. könyve,²²³ mely a két szellemi mozgalomnak nagy képviselőiről, Erasmus-ról, Morus Tamásról és Melancthon-ról írott hosszabb tanulmányokat tartalmaz. Nisard természetesen hártalan lelkesedést tanusít a renaissance iránt, mely a keresztény és pogány antiquitas kapcsolatával oly csodás szellemi megújulást váltott ki.

Magyarországon a renaissance iránt megnyilatkozó élénk érdeklődés együtt járt a konzervatív, hagyománytisztelő szellemi iránnyal. Ezért fordították le a *Tanulmányokat*, mely hamarosan erős visszhangra is talált.

Már megjelenésekor kiemeli a *Vasárnapi Ujság*,²²⁴ hogy Nisard cikkei oly szépen vannak írva, hogy azokat „minden történetkedvelő kiváló élvezettel olvashatja“.

A *Fővárosi Lapok* ismertetése²²⁵ helyesli, hogy a „szellemgazdag“ Nisard tanulmányai átültetésére költői tehetséget választottak; mert Nisardnál „a nyelv művészi, az irány megragadó, a kifejezés meleg és színgazdag“. A könyv nagy előnyét abban látja, hogy nemcsak tudósoknak való olvasmány, hanem a hölgyközönség számára is igen élvezetes: „e három nagy élet érdekes, eleven festése mindenkire (főleg művelt hölgyek fogékony szellemére) olyan élénk hatást tesz, mint három mesteri arckép, melyen minden vonás megragadja a figyelmet.“ Dícséri a cikk Nisard-t, ki nagy lelkesedéssel tárta fel az egész kort, szellemi törekvéseit annak három nagy képviselőjében. Ilyen tudományos munkák után vágyódik a magyar irodalom, a *Fővárosi Lapok* ismeretlen cikkírója szerint, aki Nisard könyvét üdvös tudományos mintaképül is ajánlja a magyar tudósok, olvasók és „olvasónők“ figyelmébe: „Haszon és gyönyör az ő könyvét olvasni, mert alaposan tanít és műve által megragad. Ha mindenki így tudná írni a tudományt: akkor az ép oly általános olvasmány lenne, mint a regény. Ily művek kiadása sok pártolót szerezhet az akadémia könyvkiadó hivatalának.“

²²¹ Szász Károly, Csengery Antal. *Vasárnapi Ujság* 1880, 29. sz.

²²² M. Tud. Akadémiai Almanach 1875.

²²³ A fordításon kívül Vajda és Nisard között nem találunk egyéb kapcsolatot. Vajda pusztán az Ak. Könyvkiadó Bizottság megbízásából fordította le Nisard könyvét.

²²⁴ 1876 febr. 20. Irod. és műv. rovat.

²²⁵ *Fővárosi Lapok* 1876 febr. 16. Névtelen cikk.

A *Fővárosi Lapok* Nisard ennyire megdicsért könyve alapján még ugyanabban az évben — Hőke Lajos összefoglalásában — hasábokon keresztül ismerteti a három nagy egyéniség életét, jellemrajzát, munkásságát.²²⁶

A *Budapesti Szemle* szintén a legnagyobb elismeréssel emlékezik meg a könyvről.²²⁷ Az ismeretlen cikkíró („—r. —s.”) dicséri a Könyvkiadó Bizottság választását, hogy ezzel a munkával akarja megkedveltetni az új sorozatot. Nisard könyve kétszeresen érdekes a magyar közönség számára, mely addig alig talált valamit a renaissance korára vonatkozólag a magyar irodalomban. A legnagyobb csodálat hangján dicséri a cikk Nisard-t a könyvében tárgyalt eszmék elfogulatlan bírálata, a három nagy ember iránt taunsított meleg rokonszenve, a művészi elrendezés, a jellemzésben nyilatkozó bensőség és biztonság és az előadása varázsa miatt. Kiemeli a cikkíró, hogy Nisard könyvét felekezeti elfogultság nélkül „mindenki teljes gyönyörrel és tanulsággal“ olvashatja. A cikkíró végül a lefordítás akadémiai céljának megfelelően, ki is fejezi vágyát arra nézve, hogy a kitűnő minta jótékony hatása mind nagyobb legyen hazánkban: „Vajha ne csak olvasóinkra, hanem íróinkra is lenne Nisard művészi gondjának valami hatása.“

Ami Nisard *Francia Irodalomtörténetének* lefordítását illeti, ez lett az első átfogó munka, mely a francia irodalommal magyar nyelven foglalkozott. Az a tény, hogy a választás éppen Nisard klasszikus-dogmatikus elveken alapuló, józan, polgári szellemű könyvére esett, bizonyítja, hogy a nemzeti klasszicizmus tudatos és realista teoretikusai vele rokon elveket vallottak. A fordítás célja kétségtelenül az is volt, hogy Nisard művét állítsák mintaképül és eszményterjesztőül a magyar írók s az irodalmat megérteni akaró nagyközönség elé.²²⁸

Nisard *Irodalomtörténetének* főcélja a tanítás: a polgári nyugalmat és a biedermeier életfelfogást veszélyeztető romantikus szépségekkel szemben az ifjúságot a klasszikus szabályok követésére és a klasszikus szépségek kultuszára neveli. Könyvének közvetett támadó iránya a romantikusoknak — szerinte csak a szeszélyes divat igényeit kielégítő és múlandó — költészetével szembeállítja az egyedül örök és maradandó, klasszikus szellemű irodalmi remekeket.

A munka lefordításánál a főcél szintén ez a klasszikus szépségekre s biztos elveken alapuló kritikára való nevelés volt. Azonkívül Nisard könyvében megtalálhatták az alakuló-

²²⁶ Fővárosi Lapok 1876 ápr. 26-27. I. ehetséges, hogy a könyv fent tárgyalt ismertetése is Hőke Lajostól származik.

²²⁷ Nisard, Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából. lsm. —r. —s. Budapesti Szemle. 1876. XII, 208. I.

²²⁸ V. ö. Zolnai Béla. Biedermeier és idealizmus. Vigilia 1935.

ban lévő magyar nemzeti klasszikus irodalom vezetői — a szükséges irodalmi és kritikai alapfogalmak mellett — a saját programjuk főtételeként szereplő nemzeti és örökemberi vonások érvényesülését is.

Nisardnál a nemzeti szempont Franciaország, a francia nyelv és irodalom elfogultságig vitt rajongó kultuszában nyilvánult meg, valamint abban az eljárásban, hogy a francia irodalom valamennyi termékében a nemzeti szellemet kutatta, hirdette, hogy csak azok a művek maradandók, melyekben ez a szellem jut hű és művészi kifejezésre. A nemzeti szempontot — épúgy mint a magyar nemzeti klasszicizmus — Nisard is összekapcsolta a humanitás-ideállal: a francia szellem legfőbb feladatának az *esprit humain*-nel való egygyéválását jelölve ki.

Mint minden polgári kor, a nemzeti klasszicizmus is maradandó munkák alkotására vágyott és Nisard könyvének főcélja az örökérvényű műremek tanulmányozásával az volt, hogy a maradandóság feltételeit megfogalmazza és az írókban a maradandóságra való törekvést fölkeltsse. Fáradszórólánul prédikálta a divat, a múló ízlés megvetését, velük szemben hirdette a klasszikus szabályokat, melyeken az örökérvényű művek felépülnek: a tudatos alkotást, a műgondot, az önkritikát, a józan mértéktartást, a jóízlés követését, az ész és intellektus uralmát. Nem véletlen tehát, hogy könyvét annyira fölkarolta a magyar vezető szellemiség, hiszen épen a nemzeti klasszicizmus főszmúi alkotják Nisard szemléletének elvi alapjait. A *Francia Irodalomtörténet* szigorú erkölcsösséget, meggyőződésses klasszicizmust, konzervativizmust, nacionalizmust, elvhűséget, ész-uralmat, tekintély- és szabálytiszteletet árasztó szellemével nagyon közelállott a hasonló szellemiség teremtésén fáradozó magyar tudományossághoz.

A nemzeti klasszicizmus saját programjának a főelveit akarta tehát elfogadtatni, propagálni a francia kritikus tekintélyes szaván keresztül. Így a könyv tárgya — mely Nisardnak alkalmat szolgáltatott antiromantikus elvei hirdetéséhez — a nevelő célzat mellett másodrendű kérdéssé süllyedt. A francia irodalom kritikai története főként annak bemutatására szolgált a magyar tudománypolitikusok számára, hogy miképen kell egy nemzet irodalmát analizálni, szemlélni és magyarázni. Viszont a könyv népszerűségén eleve nagyot lendített, hogy a tanulságos fejtegetésekre az általánosan csodált francia irodalom szolgáltatott anyagot.

Nisard *Francia Irodalomtörténetének* magyar nyelven való megjelenését nagy érdeklődés előzte meg. A még csak sajtó alatt lévő „jeles“ könyvből a *Budapesti Szemle* már 1879-ben publikálta a *La Fontaine*-ről szóló fejezetet, a szerkesztő megjegyzése szerint összehasonlítás céljából Szász Károlynak egy régebbi, hasonló tárgyú tanulmányával (*Az aesopi mesé-*

ről, Budapesti Szemle 1874). Nisard a *La Fontaine-i*, Szász Károly az *Aesopus-i* mese híve. Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy melyik tekintély, Nisard vagy Szász Károly szava volt döntőbb a magyar olvasóközönség számára. Kétségtelen azonban, hogy a francia író állásfoglalásai élénken foglalkoztatták az Akadémia szellemével rokonszenvező magyar sajtót, mely már türelmetlenül várta a mintaszerű mű teljes megjelenését.

1880-ban végre magyar nyelven napvilágot látott Nisard négykötetes *Francia Irodalomtörténete*.²²⁰ Szász Károly fordította le az előző kiadások áttanulmányozása után az ötödik kiadás alapján, lelkiismeretes munkával, a szövegen való minden változtatás nélkül. Nisardtól eltérő véleményét csak néhány lapalji jegyzetben juttatja kifejezésre, főleg azokon a helyeken, ahol Nisard részéről a francia nyelv és irodalom iránt elfogultságot vél felfedezni.²²¹ Nem fogadja el ezenkívül Nisard véleményét a renaissance előtti francia irodalomról, mely Nisard szerint csak a franciákat érdekli,²²² a XVII. századi précieuse-ök tárgyalásánál pedig túlzottnak tartja Nisard szigorúságát Gomberville-el szemben.²²³ Mindössze ennyi kifogásolni valót talált Szász Károly Nisardnál, viszont annál több dicsérni valót. Ugyancsak egy jegyzetből tűnik ki,²²⁴ mennyire tanulságosnak tartotta a könyvet. Főként az íróknak adott fontos tanácsai teszik szerinte jelentőssé a francia tudós könyvét. Nisard részletesen tárgyalja, hogyan kell világosan írni franciául, mik a világosság törvényei és mily fáradságos munka árán érhető el. Szász Károly véleménye szerint „mindez nem csak a francia, hanem bármely nyelvre, irodalomra és írásra nézve is igaz“. Ez a vélemény vezette az Akadémiát is Nisard lefordításánál, a francia mester szempontjait és megállapításait a magyar irodalom számára kövendőnek ítélve.

Szász Károlynak a *Francia Irodalomtörténet*ről való ismerő véleménye még jobban kitűnik a negyedik kötethez írt Utószavából, ahol kifejezésre juttatja, mennyi élvezetet és tanulságot nyújtott számára a munkával való beható foglalkozás. Előképből vonult el szeme előtt az újkor legszebb, leggazdagabb irodalma „nem száraz, hanem kritikai és esztétikai

²²⁰ La Fontaine. Egy fejezet Nisard Francia Irodalomtörténetéből. Budapesti Szemle, 1879, XXI, 225-250.

²²⁰ Nisard D. A francia irod. története. Az ötödik kiadás után fordította Szász Károly, I-IV, Bp. 1878-80.

²²¹ V. ö. A francia irod. tört. I, 21 (a francia nyelvről), II, 93 (Corneilleről), II, 371 (az egyházi szónoklatról) a fordító lapalji megjegyzéseit.

²²² U. o. I, 8. Ezt a véleményét Nisard maga is visszavonta a későbbi kiadásokban.

²²³ U. o. II, 255.

²²⁴ U. o. I, 24. V. ö. dolgozatunk: D. Nisard, i. h. 21. l., 68. jegyzet.

szellem által elevenített története“. Megelégedéssel teszi le a tollat abban a gondolatban, hogy az Akadémia könyvkiadó-bizottságának bizalmából neki jutott a szerencse „e mű átültetése által példányt mutatni föl: mikép kell a gazdag és túlbő tartalmat oly formába önteni, mely élvezhetőségéből ne vegyen el semmit, mikor könnyen áttekinthetővé teszi s azzal, a mit a részletekből mellőz, az egésznek világosságát s kidomborodását mozditja elő.“

Aggodalommal is tölti el a fordítót, hogy Nisard „ékeségét és szellemességét“ sokszor megközelítenie sem sikerült, de vigasztalja a tudat, hogy „Nisardot ily gyöngé fordításban is bírni, kétségkívül nyereség irodalmunkra, mely ehhez hasonló irodalom-történeti művet még nem bír felmutatni.“

A Nisard iránt tanúsított nagyrabecsülés és tisztelet Szász Károlynál nemcsak ezekben az elismerő szavakban, hanem irodalmi eszméiben is jelentékenyen megnyilatkozik. Értékes bizonyítékot szolgáltat erre ugyanabból az évből származó Molière-tanulmánya.

Mint az egyetemes irodalomtörténet magántanára, Szász Károly két féléven át a francia klasszikus drámáról tartott előadásorozatot a pesti egyetemen. A két tragikusról adott kritikáját sajnós nem ismerjük, — bizonyára itt is érdekes Nisard-nyomokra bukkannánk —, mert csak a második félévben Molière-ről tartott előadásai kerültek mindeddig napvilágra.²³⁵

Említettük, hogy Szász Károly 1870-ből származó rövid Molière-dolgozatában már erősen érvényesült Nisard hatása. Ugyanez áll későbbi Molière-tanulmányára is, amely igen beható irodalmi kutatás gyümölcse és Szász Károlynak a Molière-re vonatkozó tudományos irodalomban való alapos tájékozottságáról tanuskodik. Nisardnál pontosabb adatokat is használ és mély analizisekkel, pszichológiai, esztétikai megfigyeléseivel, világirodalmi összehasonlításaival magasan túl szárnyalja Nisardnak Molière-ről írott fejezetét, mely különben szűkebb keretei miatt sem lehetett értékesebb, a tárgyat teljesen kimerítő tanulmány.²³⁶ A francia kritikus irányadó hatása mégis erősen érezhető Szász Károly tanulmányán: szempontjai, indítékai, gondolatai ugyanazok s a legtöbb fejtegetés a Nisard-felvetette és sokszor röviden tárgyalt kérdés továbbfejtése. Ez a hatás annál értékesebb számunkra, mert Szász Károly Molière-re vonatkozólag nem csupán ismerte, hanem egyenesen irányadóul választotta a maga számára Nisard munkáját.

²³⁵ A francia klasszikus drámáról (Molièréről), Dr. Szász K. egyet. előadásai után kiadja N. Istvánffy Gyula bölc. hallg. Bp. 1880. Könyomatos jegyzet. Bp. Nemz. Múzeum Széchenyi könyvtára.

²³⁶ Nisard csak egy fejezetet (44 oldal) tudott szentelni Molièrerenek, Szász K. előadásainak szövege 212 oldalas könyvet tesz ki.

A vígjátékról és Molière-ről való véleményük teljesen azonos. Egészen Nisard követője Szász Károly a Molière korát, az akkori vígjátékot, a közízlést és Molière első darabjait illetőleg. Egyezik a jellemvígjátékról alkotott véleményük és mindketten vallják, hogy magát a közönséget kellett a nagy komikusnak színpadra vinnie. Molière fejlődésében mind a két kritikus nagy szerepet tulajdonít Boileau ösztönzésének. Szász Károly Boileau-t mint költőt is nagy tiszteletben tartja, amiben valószínűleg része van Nisard tekintélyes szavának.

Szász Károly nagy részvéttel foglalkozik Molière életével, „szíve történetével“, az író és feleségét több vígjátéki személyében fölismeri, lehetséges, hogy némelyikben Nisard nyomán, aki ezt a kérdést rövidebben tárgyalta már. Felületesen érintette Nisard a morál szerepét Molière-nél; Szász Károly ennek vizsgálatába részletesen belemegy és Gyula íhoz hasonló esztétikai megállapításokra jut.

Sorra veszi Szász Károly azokat a társadalmi ferdeségeket, melyeket Molière darabjaiban nevetségessé tett. Hosszasan megemlékezik a précieuse iránnyról és e téren is Nisard eszméit fogadja el, aki szintén behatóan foglalkozott ennek a divatnak a ferdeségeivel, melyben a spanyol befolyásnak a francia szellemre gyakorolt káros hatását látta képviselve.

A *Tartuffe*-re áttérve mély analízissel vizsgálja Szász Károly a darab cselekvényét, jellemait, komikumát. Miként Nisard, Szász Károly is azon a véleményen van, hogy ebbe a vígjátékba vitt bele Molière legtöbb érzést és szenvedélyt, mert az összes nevetségessé tett hibák és bűnök között a képmutatást utálta legjobban. A továbbiakban az álszenteskedés elleni harc nagy szerepét fejtegeti a francia irodalomban és utal arra, hogy már a *Roman de la Rose*-ban megtalálható a *Tartuffe* első képe: Faux Semblant-ban. Szász Károly Nisard nyomán ismerhette föl *Tartuffe*-t a Faux Semblant alakjában, mert később kétszer is hivatkozik Nisard *Francia Irodalomtörténetének* erre vonatkozó részére. Nisardtól a *Roman de la Rose*-ból közölt idézeteket is átvette.²³⁷ Szász Károly azonban a francia irodalomban több helyen rámutat a képmutatás elleni harcra, míg Nisard a Faux Semblant-on kívül csak La Bruyère *Onuphre*-járól nyilatkozott még, mint amely a *Tartuffe* javított példánya akart volna lenni. Szász Károlynál erről is hasonló, de kevésbé kategórikus ítéletet találunk. A *Tartuffe* érdemét ismét ugyanabban látják:²³⁸

... a *Tartuffe* nem csak írói eszmény, nem csak az alakító műve- ... et le *Tartuffe* n'est pas seulement un chef-d'oeuvre d'art, c'est,

²³⁷ V. ö. Szász Károly, i. m. 108.

²³⁸ U. o. 118; Nisard, Hist. de la litt. fr. III, 111.

szet remeke, hanem társadalmi és particulièrement dans notre pays, erkölcsi jelentőségű tény is, melynek fontosságát nem lehet eléggé nagyra becsülni. une garantie et une sauvegarde...

Ezek a szavak a két kritikus hasonló erkölcsi beállítottságáról tanuskodnak, egyszersmind Nisard bírálatának a hatását tükrözik Szász Károlynál a *Tartuffe*-re vonatkozólag.

A magyar tudós nagy elismeréssel adózik Molière merészségének, mellyel darabjában az álszenteskedőket megtámadta, akik között pedig sok hatalmas udvari tekintély volt. Ezt a tényt Nisard is felemlítette. A költő hivatását Szász Károly abban látja, hogy szembezálljon korával és a közvéleménnyel, ha az hibás vagy épen veszélyes, mint Molière esetében. „Ez a legnagyobb morál, amelyet a költő képviselhet; ebben ő a világ lelkiismerete, a kor téves vagy bűnös áramlata ellen”.²³⁹ Nisard is ilyesféle erkölcsi feladatot tűzött a költő elé, ő is hitt a költők erkölcsi küldetésében és javító hatásában.²⁴⁰

Szász Károly a *Misanthrope*-ot *Tartuffe* ellentétének tartja, főszereplőjében a tiszta erkölcsiség legmagasabb személyesítőjét látja. Fölfogása eltér Nisardétól, aki a *Misanthrope* Alceste-jét sem tartja hibátlannak. Szász Károly még szigorúbb erkölcsi érzékről tesz bizonyosságot Célimène, a szívtelen, kacér nő iránti utálatában és a főhős iránt egészen elérzékenyülésig menő szimpátiájában. Ebben a darabban a legmagasabb erkölcsi légréteget találja meg, amelyben vígjáték mozoghat és idézi Horatius szavait, amelyekre valószínűleg Nisard *Irodalomtörténete* nyomán emlékezett itt.²⁴¹ Hasonlóképpen idézi Voltairenek a *Misanthrope*-ról mondott szavait, melyeket Nisardnál is megtalálunk, de a darab ellen felhozott vádakra részletesebben és alaposabb vizsgálat nyomán felel, mint Nisard. A cselekmény tárgyalásánál ő is Célimène szalonjából indul ki, Nisard-ral egyezően konstatálja, hogy Molière darabjai közül a *Misanthrope* ébreszti bennünk a legtöbb gondolatot. Molière formailag legtökéletesebb darabjának a *Tudós nők*-et tartja. Nisard szerint is ezzel tér vissza a költő a mérsékelt vígjáték formáihoz.

A befejezésben újra többször föltűnik Nisard hatása. Szász Károly — még egyszer visszatekintve Molière pályájára — ismét fölemlíti Boileau ösztönzését, de kijelenti, hogy nem ennek, hanem lángeszének köszönhetjük,

²³⁹ Szász, i. m. 96.

²⁴⁰ V. ö. Les idées littéraires de Nisard c. fejezetünk: i. h. 22-23.

²⁴¹ Ugyanígy Nisard-reminiszcenciaként idézte ezeket Gyulai, v. ö. dolgozatunk: D. Nisard, Kolozsvár 1942. 65. l.

hogy Molière ily nagy művészetre jutott. Nisard is ugyanílyen véleményt vallott Boileau szerepéről.²⁴²

Szász Károly kifejti ezután, hogy a lángész nem születik készen: „Tanulmány, kísérletek, gyakorlat egyik —, az élet és a sors csapásaival s magával való küzdelem a másik felől, köszörüi a lángésznek is, melyet mint a gyémántot, csak saját alkatrészeinek parányaival lehet csiszolni. Molière nem vetette meg a tanulmányt s hő része volt a szenvedésekben...“²⁴³

A nemzeti klasszicizmus esztétáinak a lángészről vallott véleménye teljesen fedi a Nisardét, aki a romantikusokkal szemben legfőbb vádként a könnyű, gyors termelést emelte és aki folyton a javítgató, csiszológató munka értékét hangoztatta, abban a meggyőződésben, hogy csak a nehézségek legyőzésének fáradságából születnek maradandó irodalmi értékek.

Szász Károly fentebb idézett sorainak utolsó mondata átmenetet ad Molière forrásaainak a kérdéséhez, amelynek kapcsán ismét Nisardra hivatkozik és közli az ő véleményét. Molière eszerint két forrásból merítette „eruditióját“, tudását: saját életéből és irodalmi tanulmányaiból. Főlemlíti Szász Károly Molière köleszónzéit — a *Fősvény* gyűrűjelenetét, Scapin vigasztalásait — s arra nézve, hogy mikép köleszónzott, újból hivatkozik Nisardra, de nem elégszik meg pusztá említéssel, hanem egyenesen *Irodalomtörténet*ének erre vonatkozó fejtegetéséhez utasítja hallgatóságát. Ő maga ezért nem is részletezi ezt a kérdést.

Nisard a Molière-nek szentelt utolsó alfejezetben — *Des sources de Molière* — vetette föl és fejtegette Molière forrásaainak, köleszónzésének és utánzásának a kérdését. Szász Károly Molière-tanulmányának szintén a befejezésében, ugyanezeket a kérdéseket, teljesen azonos kommentálásban, Nisardra kétszer hivatkozva, ugyanazokkal a példákkal tárgyalja. Szász Károly befejezésén tehát nyilvánvalóan ismét élénk Nisard-hatást kell konstatalnunk.

Szász Károly és Nisard Molière-tanulmányában nemcsak tárgyi és felfogásbeli egyezéseket észlelhetünk. A két kritikus egész irodalmi beállítottságában feltűnő hasonlóság mutatkozik. Szász Károly szintén konzervatív, klasszikus szellemű tudós volt. Egyetemi előadásainak maga a tárgyválasztása bizonyítja ezt. Irodalmi téren is érvényesítette szigorú erkölcsi szempontjait. Így például külön fejezetet szen-

²⁴² Boileau tárgyalásánál külön fejezetben foglalkozik *Des liaisons de Boileau avec Racine, Molière et La Fontaine et de son influence sur ses amis* (Hist. de la litt. fr., II, 314—319). Itt (319) mondja: *Nous devons à ces liaisons illustres non leurs grandes qualités mais l'unité de direction et d'objet qui leur fit chercher et atteindre dans les genres très divers la perfection.*

²⁴³ Szász Károly, i. m. 199.

telt Molière vígjátékaiban a morál szerepének és Molière-ben többre becsülte az erkölcsök javítóját, a társadalom orvosát, mint a teremtő lángészt.²⁴⁴ Nisardnak a józan ész iránti tiszteletét teljesen osztja. Női ideáljukat mindketten az egyszerű, erkölcsös, regényesség nélküli, tiszta, nyílt és józan Henrietteben találják meg, egészen egyforma szellemben lelkesednek is érte. Róla írott soraik a legszembetűnőbb bizonyítékai a két kritikus szellemi rokonságának:²⁴⁵

Józan értelmű s egészséges érzelmű nő... Merő természetes... Szellemes... Szép... Szeret... és fogékony a szerelem iránt, de nem sóvárgó... egészséges, életvidám. Nem az a lány, a kihez a költők ábrándos verseket írnak, hanem azok közül való, a kiből a legjobb feleségek lesznek. Molière szereti rajzolni ezeket a gyakorlati szellemű leányokat, a kik nem ábrándoznak a szerető szíveknek az égben egyesüléséről, hanem a földön, a házasságban kívánnak egyesülni.

Quel type charmant que l'aimable Henriette!... C'est une personne d'esprit qui s'est formée dans son naturel... Elle a le ton de la femme du monde avec une candeur qui témoigne qu'elle en a trouvé le secret dans un coeur honnête et dans un esprit droit... Henriette est sans illusions. Tendre sans être romanesque, son bon sens conduit son coeur... Fille respectueuse et attachée à ses parents... Je n'ai pas peur de l'honnête liberté de ses discours, une fille qui montre ainsi sa pensée n'a rien à cacher... Henriette désire honnêtement la chose et... ne voit l'amour que dans un mariage où le coeur est approuvé par la raison.

Végezetül még egy jellemző Nisard-reminiscenciát idézünk Szász Károly tanulmányából:²⁴⁶

A finom gúnymosoly, a lélek nevetése, mely fensőbb vígjátékainak koszorúja, nem volt elég neki, azt az egészséges durva kaczajt sem vetette meg, mely testnek, léleknek egyaránt jól tevő és üdítő commotiója...

Le rire délicat, ce rire de l'esprit, que provoque le ridicule finement exprimé... le gros rire... réjouit le coeur et fait circuler le sang... Mais le gros rire est-il donc si à dédaigner?²⁴⁷

Szász Károly *A világirodalom nagy époszai* (1881-1882) című kétkötetes munkájában szintén többször hivatkozik Nisardra, véleményét osztva és szempontjait magáévá téve.

²⁴⁴ „S ha Molièret bámuljuk mint teremtő lángészt, ... ha elsősorban adunk neki helyet az egyetemes világirodalom történetében, ... de mindennek fölött tisztelnünk kell őt, mint az erkölcsök javítóját s a társadalom orvosát.“ Szász K., i. m. 203.

²⁴⁵ Szász, i. m. 182-3; Nisard, i. m. III, 115-6.

²⁴⁶ Szász, i. m. 29.

²⁴⁷ Nisard, i. m. III, 86.

Az *Odysseiá*-hoz kapcsolódó költői művek között röviden emlékezik meg Szász Károly Fénelon *Télémaque*-járól, majd kijelenti: „irányának és széptani jelentőségének méltatása tekintetéből az olvasót Nisard francia irodalomtörténetére utaljuk“, tehát Fénelon könyvére vonatkozólag Nisard véleményét ismeri el irányadónak.²⁴⁸

A *chanson de geste*-ekről szólva részletesen foglalkozik Szász Károly a *Roland-énekekkel* és közli, hogy betejezését Nisard nyomán ismerteti.²⁴⁹ Nisardnak a *Roland énekekről* szóló egész fejezetét átveszi, többnyire szóról-szóra. A heiktatott idézetek is ugyanazok. Az egész költeményre vonatkozólag Nisard véleményét vallja, jöllehet a tőle átvett rész után, nála részletesebben tárgyalja a *Roland-éneket*. Igazat ad Nisardnak abban is, hogy Vergilius „még szebben festi le“ Antenor halálát, az idevonatkozó verssorokat is idézi. További szavai pedig Nisardnak az egész középkorról való ítéletét visszahangozzák: „Nagy baja kétségkívül nemcsak a *Roland-énekeknek*, hanem a frank epikának általában, sőt a középkor egész költészetének, hogy teljesen kifejelett s megállapodott nyelvvvel — sem a franciában, sem az angolban, sem a németben — még nem rendelkezett. Mind a három nyelv annyira alakulóban volt még, hogy azokat, a mik akkor íráttak, ma már fordítani kell az illető munka saját mai nyelvére is. Az énekesek s költők közt pedig nem volt oly hatalmas lángelme egy is, aki maga megcsinálja azt a nyelvet, amelyen magát egészen kifejezhesse, s aztán egyetlen művével meg is állítsa annak további alakulását, — mint az ókorban Homér a görögöt, s a középkor végén Dante az olaszt...“²⁵⁰

A zseni nyelvteremtő képességéről, a megállapodott irodalmi nyelv elengedhetetlen követelményéről, stb. nyilvánvalóan Nisard nyomán szólott itt Szász Károly. Nisard ugyanis hangoztatta, hogy a szellem műveinek egyedül a maradandó nyelv biztosít életet s *Irodalomtörténete* elején — a szorosabb és tágabb értelemben vett irodalomtörténet (*histoire d'une littérature, histoire littéraire*) között különbséget téve — kifejtette elméletét, mely szerint irodalom, a szó művészi jelentésében, akkor kezdődik, mikor megállapodott, tökéletes nyelv áll rendelkezésre. Részben ezért számítja a francia irodalmat a renaissance-tól, mert addig a francia nyelv kialakulatlan volt. A maradandó nyelv kérdését fejtegeti az első francia költők

²⁴⁸ Nisard dicsérte a könyv célját, tárgyát, cselekményét, előadásmódját, jótékony nevelő hatását és egyik legfőbb szépségét abban látta, hogy a görög szellemet, a művészetek örök ideálját hozza közelünkbe. Hibáit, melyek a helyi igazság (vérité locale) hiányában mutatkoznak, megbocsátja nagy értékeiért.

²⁴⁹ Szász Károly, A világirod. nagy eposzai, II, 46-48. (Centenáriumi kiadás).

²⁵⁰ Szász K., i. m. II, 48. A Roland-ének értékeinek méltánylásánál azonban — amint maga is állítja — nem gátolta Szász Károlyt a nyelv érdekége.

kapcsán külön fejezetben, *Le génie seul crée les langues durables* cím alatt. Dante példájából általánosítva kijelenti itt, hogy minden irodalom kezdetén lángeszű költők keresnek maradandó eszméik számára maradandó nyelvet, melyhez a régiség tanulmánya által találják meg az utat. A francia középkori költők között nem volt egy lángész sem, különben megteremtették volna a gondolataik kifejezéséhez szükséges irodalmi nyelvet, ezenkívül a Régiséget — a pogány és a keresztény antiquitást — sem ismerték. E két dolog hiánya miatt nem értékeli Nisard kellőképpen a francia középkori költőket és ezt az elfogult véleményét Szász Károly is osztja.

A világirodalom nagy eposzai c. könyvében más helyen is megemlékezik Dante nyelvteremtő érdemeiről Nisardra hivatkozva: „Nisard mondja francia irodalomtörténetében s épen Dante példájával bizonyítva, hogy nyelvet csak lángész teremthet, vagy jobban mondva, állapíthat meg; s a középkor egyéb irodalmainak mikor a nyelvek a római szétmállásából s az egyes országok bennszülött nyelveiből keveredve alakultak, az volt a szerencsétlensége, hogy nem akadt mindenütt egy Dante, aki lángeszével nemcsak megállapította volna a kevert nyelvanyagból való helyes kiválasztás törvényeit, hanem összeállította volna magát a maradandó nyelvet is, oly örökéletű alkotásokban, mint a *Divina Commedia*“.²⁵¹ Ezekből a sorokból ismét kitűnik, hogy Szász Károly elfogadja Nisard bírálatát a középkorról és Dantéről.

Visszatérve Szász Károlynak a középkorról idézett soraira, ahol Dante mellett Homeros-t is megemlíti, mint nyelvteremtő geniet, föltehetjük, hogy a Homerosra való hivatkozása is Nisardra vezethető vissza, aki *Poètes latins* c. könyvében ilyen értelemben foglalkozott Homeros-szal. Valószínű, hogy Szász Károly, aki a francia irodalomban igen jártas volt és Nisard-t nagy tiszteletben tartotta, ismerte ezt a híres munkát, annál is inkább, mert a francia kritikus épen ebben értekezett behatóan az eposzról, mely Szász Károly kétkötetes tanulmánya tárgyául szolgált.

Magáról az eposzról adott szinte egyező definícióik is amellett szólnak, hogy Szász Károly ismerte Nisardnak ezt a könyvét. Szász Károly szerint az eposzirók „koruk és nemzetük költeményeit, erkölcsi, politikai összes világnézelete foglalatait“ adják,²⁵² míg Nisard szavait idézve az eposz nem más, mint „le résumé complet de la vie humaine dans sa plus grande universalité et de la vie sociale et politique d'une époque en particulier“²⁵³ és megelőzője vagy létrehozója egy nemzeti irodalomnak. Mindketten a naiv eposz hívei, és Homeros-t Vergilius fölé helyezik.

²⁵¹ Szász. i. m. II. 272.

²⁵² Szász. i. m. II. 429.

²⁵³ Nisard. *Poètes latins*, II. 75.

Szász Károlynak *A világirodalom nagy époszai* c. munkájában több helyen érvényesült tehát Nisard hatása. Mint láttuk, Nisard-t követi Szász Károly magáról az eposzról, *Télémaque*-ről, a *Chanson de Roland*-ról, a francia középkori irodalomról és Dante-ről alkotott véleményében.

A *Francia Irodalomtörténet* magyar nyelvű megjelenése élénk visszhangot keltett a sajtóban. Ismertetések számolnak be róla, sokan emlegetik, igen eltérő felfogásban: egyesek dicsőítőleg, mások egészen elítélően.

Az *Egyetértés* cikkében²⁵⁴ a Nisard-kultusz jut kifejezésre. Vajda Viktor Nisard egyik legnagyobb érdemét abban látja, hogy nemcsak a műízlést és a széptant vette segítségül, hanem a „keresztyén“ morált is, hogy művével „ne csak pusztá élvezetet adjon, ... hanem folyton bíráljon, büntessen, integessen, buzdítsón, lelkesítsen, de a tehetetleneket és erkölcsileg tökéletleneket vissza riassza, örökre eltávolítsa az irodalom szentélyéből“. Ezekből a sorokból látjuk, hogy Vajda Viktor — a *Francia Irodalomtörténet* lefordítását elhatározó Akadémia fölfogásával megegyezően — Nisard kritikáját dogmatikus-biedermeier értékeiért becsüli. Buzgón ajánlja is a magyar írók figyelmébe: „A munkát részletesen és figyelmesen olvasni kell, hogy ki-ki tanuljon belőle. És óhajtható, hogy minél többen tanuljanak. Nálunk különösen, hol az íróiség értékét és erkölesi mivoltát naponként annyi veszély fenyegeti, nem lesz fölösleges egyszer már tisztába jönni azzal is, hogy tehát kik azok, akikre minden körülmények között számíthatni s akik ismét ha érdemet szereztek is, nem rontották azt le olykép, hogy annak fejében oly szabadságra vetemedtek, minek eredményei mind megannyi rossz példák“. Az *Egyetértés* cikkének ez a konklúzióként kinyilatkoztatott jellemző kívánsága ismét arra enged következtetnünk, hogy a magyar konzervatív irodalmi tábor Nisard munkájának támogatásával igyekezett klasszikus-polgári eszméit érvényrejuttatni az újítókkal szemben, akik számukra épen úgy erkölesi veszedelmet képviseltek, mint Nisard szemében annakidején a francia romantikusok.

Vajda Viktor „a magyar irodalom új kincsé“-nek nevezi a könyvet, mely „az újkor legszebb és leggazdagabb irodalmának kritikai szellemmel írott s mindent felelevenítő ízléssel fűszerezett történetét foglalja magában“²⁵⁵ és szerzője nagy komolyságáról, „fegyelmezett józanságá“-ról, delkiismeretességéről tesz bizonyosságot. Ezt a kifejezést: „fegyelmezett józan-

²⁵⁴ D. Nisard: A fr. irod. tört. Ism. Vajda Viktor. *Egyetértés* 1881.

²⁵⁵ Emlékezünk, mennyire hasonlóan dicsérte a munkát Utószavában Szász Károly, Nisard szerint az újkor legszebb és leggazdagabb irodalmának „nem száraz, hanem kritikai és aesthetikai szellem által eleve-nített történetét“ adta.

ság“ egyenesen Nisard szótárából vette a cikk és a magyar kritikussal vele egyező irodalmi beállítottságára igen jellemző.

Megemlíti Vajda Viktor Nisardnak *Irodalomtörténetében* mondott néhány kritikáját. Rousseau-val szemben túlszigorúnak tartja Nisard-t, de talál mentséget igazságtalanságára. Elismeri azonban, hogy Nisard sokszor elfogult a francia nyelvvel kapcsolatban. A francia szellemről való véleményét ismét feltétlenül találónak minősíti Vajda Viktor, pedig Nisard egyoldalú, a saját józan-polgári ideáljának megfelelő képet festett a francia szellemről. Nisard mellett Sainte-Beuve „nem oly kizárólagos“ tekintélyt képvisel a magyar cikkíró szemében. Nisardnak a renaissance-kori irodalomról való véleményét szintén osztja. Vajda Viktor szerint is a renaissance-ből nyeri táplálékát a „kezdődő francia irodalom“, melynek „egész teljességét és kritikáját“ megtalálja Nisard könyvében.

Az *Egyetértés* ismertetésének a szerzője tehát nagy esztétikai és erkölcsi értéket látott Nisard *Irodalomtörténetében* és mintaképpül állítja a magyar írógeneráció elé!

A Nisard iránti általános érdeklődés egyik dokumentuma az is, hogy a *Vasárnapi Ujság* fontosnak tartja olvasóival közölni, hogy *A francia irodalom története* az Institut húszezerfrankos nagyjutalmában részesült.²⁵⁶ Ez a tény nálunk is irodalmi eseményszámba ment... Az *Egyetértés* elragadtató cikkével egyidejűleg a Nisard-ellenesség is kifejezést nyert. Az *Egyetemes Philológiai Közönyben* dr. Herzl Mór a korabeli francia kritikáról tesz néhány megjegyzést és hibáztatja a vezető francia kritikuskonál, köztük Nisardnál, az esztétikai *raisonnement* túlzott szerepét, a történelmi módszer hiányát, a dogmatizmust, — a legkülönbözőbb korszakoknak és jelenségeknek ugyanazon szempontból, az illető kritikus egyedül üdvözítő dogmája szerint való megítélését, — az elfogultságot, továbbá a francia irodalomtörténetnek fejedelmek arcképcsarnokához való hasonlóságát... Ez utóbbit különösen Nisard szépen írott könyvében tapasztalja, ahol az elsőrangú géniuszok egymást követik és közöttük jóformán semmi sincs, jóllehet a másod- és harmadrangú írók jellemzik legjobban korukat és sok nagy eszmének, vagy korszakot alkotó műnek a magvát ők hintették el.

Hasonló szellemben ismerteti *A francia irodalom történetét* Bodnár Zsigmond lapja, a *Magyar Szemle*.²⁵⁸ A cikk szerzője nincs feltüntetve, nem lehetetlen, hogy maga Bodnár Zsigmond írta, aki — mint látni fogjuk — más alkalommal is hasonló módon nyilatkozott Nisardról.

A *Magyar Szemle* kritikusa „szellemes és geniális“ mun-

²⁵⁶ Vasárnapi Ujság 1881. 28. sz.

²⁵⁷ Külföldi irodalom. Egyet. Phil. Közl. 1881, 567.

²⁵⁸ Magyar Szemle 1881. II. 495.

kának tartja ugyan Nisard *Irodalomtörténetét*, de „bosszantják“ őt a benne százával található „szellemes phrasisek, üres szappanbuborékok, kritikátlan nagy-mondások“. Hibásnak minősíti azonkívül a Nisard kiindulópontjául szolgáló doktrínát, melynek alapján bírálja az irodalom jelenségeit, a diszciplína, a hagyomány, a szabály és a tekintély nevében. Végül hibáztatja a magyar kritikus a „szellemes, de kétes értékű munka“ lefordítását is.

Bodnár Zsigmond, az akadémiai szabályok heves ellen-sége és nagy romantika-rajongó, *Az akadémiaák aesthetikája* című cikkében, szintén 1881-ben, szigorú és találó kritikát mond Nisardról „e szellemes bókoló és geniális megszóló“-ról.²⁵⁰

Megállapítja, hogy kora kritikája egészen történelmi, kedvez a szabadságnak és az író egyéniségének; Nisard azonban a szép örök törvényeinek a diszciplínát, a hagyományt, a szabályt, a tekintélyt állítja fel. Különösen támadja Nisardnak a szabadság iránti ellenszenvét, ami miatt méltatlanul ítéli meg a modern művészetet. Erre nem tudja alkalmazni a diszciplína és a hagyomány elvét, tehát utopistáknak és „phantaszták“-nak tartja a modern lírikusokat, akiknek új poétikájában csak szerény helyet foglal el Boileau.

Az itt-ott jelentkező Nisard-ellenesség dacára Nisard kezd inspirálója lenni a magyar klasszikus irodalomszemléletnek. Egy 1882-ből származó könyv, *Tanulmány az újkori francia irodalom köréből*²⁶⁰ magáévá teszi a XVII. és XVIII. századról mondott véleményét. Szerzője, Nemtsák János, nagy tisztelettel adózik a klasszikus századnak és Nisard hatását főként Descartes-ról, Pascal-ról, Boileau-ról, Corneille-ről és Racine-ről írott soraiban konstatálhatjuk. Valószínűleg Nisardra vezethető vissza Nemtsáknak a XVIII. századdal szemben tanúsított ellenszenv is. Nisard véleményére ismerünk még Mignet-ről, a francia történettudósról való bírálatában, ahol művében az eredetiség, alakjaiban pedig az élet hiányát kifogásolja Nemtsák. Nisard a *Revue des Deux Mondes*-ban²⁶¹ (1851) nyilatkozott hasonlóképen Mignet-ről és nagyon valószínű, hogy Nemtsák tényleg ennek nyomán mondott róla véleményét, miután könyvének forrásai (Villemain, Geruzez, Nisard, stb.) között a *Revue des Deux Mondes* is fel van tüntetve.

1888-ban az *Egyetemes Philologiai Közlöny* egészen elfogultságmentesen sőt talán túlszigorúan is méltatja Nisard-t halála alkalmából.²⁶² *Francia Irodalomtörténetéről* különösen lesújtó kritikával találkozunk. Az ismeretlen magyar bíráló²⁶³

²⁵⁰ Koszorú, 1881 január hó.

²⁶⁰ Nemtsák János, *Tanulmány az újkori francia irodalom köréből*, Esztergom, 1882.

²⁶¹ Nisard, *Hist. de Marie Stuart de Mignet*, *Revue des Deux Mondes* 1851, VII, 410-436.

²⁶² *Egyet. Phil. Közl.* 1888, 828. Vegyesek. (n. n.)

tudatlanság eredményének bélyegzi Nisard-nak a XVII. századi francia irodalomról való „ismeretes“ egyoldalú fölfogását, mely szerint a XIV. Lajos korabeli francia irodalom nemcsak a francia nemzetnek, hanem az egész emberiségnek legértékesebb irodalmi alkotása; e kor költői messze túlszárnyalták a görögöket és rómaiakat; sem a későbbi francia irodalom, sem a többi külföldi nem alkotott semmit, ami e kor remekeivel egy sörba helyezhető... A magyar bíráló Nisardnak a középkori francia irodalom terén való teljes tájékozatlanságát, a külföldi írók még csekélyebb ismeretét kifogásolja. Kijelenti, hogy Nisardnak a történeti fölfogásról és módszerről sejtelve sincs és sem a költői fajok fejlődésére, sem az irodalom és a kor kölcsönhatására nincsen tekintettel; csupán tetszése, illetve önkényes és alaptalan elmélete szerint ragad ki egyes munkákat, melyeket általában sok szellemmel és finomsággal fejteget. Mindössze ennyit ismer el a cikkíró Nisard javára és a „fényes részletekre“ való tekintettel *Irodalomtörténetét* így mégis „igen tanulságos és elolvasásra méltó“ munkának minősíti. Megjegyzi azonban, hogy az olvasó ritkán fog vele egyetérthetni, hiszen még a franciák is általában ellenséges állást foglalnak el vele szemben. A cikk legérdekesebb mondata az, ahol nyíltan és határozottan szembehelyezkedik Nisard magyar propagálóival, kijelentve, hogy kár volt magyarra lefordíttatni *Irodalomtörténetét*,²⁶³ „mert nálunk csak fokozná az aesthetikai zavart, ha olvasnák“. Szinte félni látszik ez a kritikus Nisard magyarországi hatásától, melyet könyve lefordítása előidézne — ha olvasnák. A magyar bíráló szerint viszont nem karolták fel túlságos lelkesedéssel a magyarul megjelent *Francia Irodalomtörténetet*.

*

Nisardnak Boileau-ról mondott véleménye hatott egy 1889-ből származó magyar esztétikai munkára: Radnai Rezső *Aesthetikai törekvések Magyarországon (1772-1817)* c. könyvére.

Döbrentei Gábor 1817-ben megjelent Boileau-fordítása kapcsán foglalkozik Radnai Rezső Boileau-val, a neki szentelt részben négy alkalommal hivatkozik Nisardra és mintegy bejelenteni is látszik, hogy Boileau ismertetésében őt követi. Nisardra való hivatkozással — „Nisard szerint e *Költészetten* több valami, mint egy kitűnő ember műve: egy nagy század irodalmi hitvallása az“ — vezeti be könyvének Boileau-ról szóló részét s az *Art poétique* tanait szóról-szóra,

²⁶³ Talán ugyanaz a Herzl Mór, aki 1881-ben hasonló szellemben nyilatkozott Nisardról, szintén az Egy. Phil. Közönyben, v. ö. 85. l.

²⁶⁴ 1881-ben a Magyar Szemle is kárhoztatta már a lefordítást, de csak azért, mert más, modernebb könyvekből többet tanultunk volna.

egyetlen önálló beszúrás vagy mondat nélkül, Nisard magyar fordítású *Irodalomtörténetének* idevágó fejezete nyomán ismereti.²⁶⁵ Nisardnál Boileau törvényei, jelentősége, érdemei, stb. természetesen a legelragadottabb méltatásra találtak; ugyanilyen szellemben nyilatkozott mindenről Radnai Rezső is. Nisardnak a fegyelem és szabályok iránti rajongását is helyeselni látszik, külön kiemeli egyik erre nagyon jellemző kijelentését: „Oly irodalmi tan, — jegyzi meg Nisard — mely az észet és az igazat szabja elém, jobban gondoskodik szabadságról, mint az, mely szeszélyeimet szabadjokra engedi.”²⁶⁶

A Nisard nyomán adott Boileau-ismertetés végén megemlíti Radnai Rezső, hogy a Döbrentei által megismertetett könyv „értékét és jelentőségét Nisard ma is oly nagyra becsüli.”²⁶⁷ Az a tény, hogy Radnai Rezső a Boileau-nak szentelt rész utolsó sorában még egyszer hivatkozik Nisard véleményére, bizonyítja, hogy milyen nagy irodalmi tekintélyt képviselt számára a francia kritikus véleménye.

*

Bodnár Zsigmond *Magyar irodalomtörténetének* bevezetésében szemlét tart a korabeli irodalomtörténeti elméletek, Nisard és Taine teóriái fölött.²⁶⁸ Megemlíti, hogy a század érdeklődésének megfelelően Nisard a maradandóság kérdésének vizsgálatába mélyedt és az irodalmi remekeket minden időben érvényes általános szabályok, közös törvények alá igyekezett vonni. Bodnár kifejti ezután Nisardnak az általános igazságokról felállított elméletét. Eszerint, ha egy műből elvonjuk az író lelkének pecsétjét, melyet reá nyomott, előttünk kell állaniok azoknak a sajátságoknak, melyek a munka értékét adják. Ezek az általános igazságok, melyek kétfélek, bölcsészeti és erkölcsi. Minden nagy irodalom alapját ezek egyesülése, tárgyát pedig az emberi élet eszménye alkotja. Ami a nagy igazságokkal ellenkezik, az mind hiba és tévedés, mint például egyes helytelen divatok, furcsa ízlések, précieux, galáns stílus, idegen irodalmak utánzása, stb.

Ezt a teóriát magában véve helyesli Bodnár, de hozzáfűzi, hogy nemcsak maga az igazság, hanem a művészi alkotás is teszi az írot és ezt nem méltatta Nisard...

Tovább fejtegetve Nisard eszméit, megállapítja Bodnár Zsigmond, hogy az általános igazságokkal nem elégedett meg; más szabály után is kutatott, melyet a fegyelem és hagyomány nevével illetett. Az igazi francia szellemnek a józan ész uralmát tartotta Nisard, ez a szellem pedig egymagában — mint Bod-

²⁶⁵ Radnai Rezső, *Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772-1817.* Bp., 1889, 232-237. V. ö. Nisard, *A fr. ir. tört.* II, 278, 280-86, 290-94. II.

²⁶⁶ Radnai, i. m. 235.

²⁶⁷ U. o. 237.

²⁶⁸ Bodnár Zsigmond, *A magyar irod. története.* Bp. 1891.

n ár megjegyzi — még senkit sem tett nagy íróvá. „S ha Nisard könyvét olvassuk — írja — minden lépten, kivált az újabb korban látjuk, hova ragadta őt el a tekintély, a disciplina és a hagyomány kultusza. A francia historikus összezavarja az észet a fegyelemmel és hagyománnyal. Pedig egészen különböző valami ez a kettő. Hisz' éppen az ész követeli, hogy akárhányszor térjünk el a hagyománytól s a lángész legnagyobb érdeme, hogy nem jár a hagyomány taposott ösvényein. Egyébiránt valami igaz lebegett Nisard lelke előtt, csakhogy nem tudta megnevezni. Ez az, amit mi reactionak nevezünk.“²⁶⁹

A továbbiakban kifogásolja Bodnár Zsigmond Nisardnál, hogy a történetíró legfőbb feladatát alkotó kérdéseket — mint az eszmék és érzelmek egymásutánja, a tartalom és formára való hatásuk, a kor szellemének a műfajokkal való összefüggése, stb. — legtöbbször nem is fejtegeti, vagy magyarázatai homályosak, helytelenek és nem is érdemes velük foglalkozni. Végeredményben azonban a „jámbor spiritualista“, a „gyöngéd és finom, nyájas és elegáns szellemek“ közé tartozó Nisard *Irodalomtörténetét* tehetsége szép emlékének ismeri el Bodnár, aki az első modern szellemű irodalomtörténész volt Magyarországon.

*

Meglepő módon érvényesül Nisard hatása egy másik, 1891-ben megjelent magyar irodalomtörténeti tanulmányban. Malonyai Dezső *Vörösmarty drámái* c. dolgozatában mottóként szerepelteti Nisard egyik mondását,²⁷⁰ amely ma is helytálló s a Vörösmarty-tanulmány számára nagyon aktuális megállapítás volt: „Közös sorsa minden nagy költőnek, hogy mindent elmondanak róluk s a tárgy még sem merül ki soha.“

*

Haraszti Gyula több alkalommal emelte fel szavát a „nisardizmus“ ellen. 1891-ben az *Egyetemes Philologiai Közönyben* Nisardnak Du Bellay könyvéről mondott szavait említi, mint erősen túlzó véleményt.²⁷¹ Ugyanebben a cikkben emlékezik meg Brunetièrre-nek Nisard iránti elfogultságáról, kijelentve, hogy Nisardról pedig régóta el van ismervé, hogy La Harpe irányához jelent visszatérést.²⁷² Brunetièrre rokonszenvét a XVII. század közös kultuszára s bizonyos egyéni sajátságokra vezeti vissza Haraszti. 1896-ban a kritikai

²⁶⁹ Bodnár Zsigmond, i. m. Bevezetés.

²⁷⁰ Malonyai Dezső. *Vörösmarty drámái*. Kolozsvárt, 1891. 5.

²⁷¹ Haraszti Gy., *A kritika evolúciója Franciaországban*, Egy. Phil. Közl. 1891. 28.

²⁷² Scherer és Weiss (*Études sur la litt. contemp. I; Essais sur l'hist. de la litt. fr. Paris, 1865*) Nisard-bírálatára hivatkozik Haraszti U. o. 41. l.

módszerekről értekezvén,²⁷³ szintén említi Nisard-t, amennyiben óva inti a kritikusokat, hogy önkényesen valamilyen eszményt állítsanak fel maguknak egyetemes mértékességül, ahogyan Nisard tette a XVII. századi francia irodalommal, melyet a tökéletesség mintaképeként imádott és semmit sem tudott méltányolni, ami ezzel a klasszikus szellemmel nem egyezik. A dogmatikusan ítélkező elfogult kritikákkal szemben Haraszti már hangoztatja, hogy csak úgy tudjuk teljesen megérteni az írókat, ha mindegyiknek behatolunk a sajátos egyéni világába.

Haraszti maga is — minden Nisard-ellenessége dacára — Molière-ről szóló könyvében²⁷⁴ mint tekintélyre s forrásra hivatkozik Nisard megállapításaira.

A *Férjek iskolája* Sganarelle-jéről szólva felemlíti Nisard „szellemes“ megjegyzését:²⁷⁵ „A gonosz embereket is ellágyítja a bor; az ittasság Sganarelle-t is résztvevővé tette.“ A *Femmes savantes* c. vígjátéknál a darab alapeszméjére vonatkozólag, majd Chrysale jellemzésénél szintén idézi Nisard-t.²⁷⁶ Úgy látszik tehát, hogy bár Nisard módszerét élesen bírálta, nemcsak elvetendőt, hanem értéket is talált nála Haraszti, így például Molière-re vonatkozólag teljesen kompetensnek ismerte el a véleményét. Ilyen szellemű állásfoglalás jut kifejezésre Haraszti Francia Irodalomtörténetének Nisardról írott soraiban is.²⁷⁷ *Corneille és kora* c. könyvében viszont ismét mint nem helytálló véleményt említi Nisard szavait, melyek szerint Corneille remekművei jellemtragédiák.²⁷⁸

*

Egy 1892-ből származó adatunk ismét a „nisardizmus“ szelleméhez kapcsolódik. Koltai A. *Virgil Nemzeti irodalomtörténetünk korszakos felosztásáról* c. cikkében a következő sorokat olvassuk:²⁷⁹ „Az a helyes, ha az irodalom történetét, ügyet se vetvén a korszakokra, fejezetekre osztjuk, amint azt már Taine, Nisard, Shaw és mások megcselekedték...“

*

Lekicsinylő magatartás jut kifejezésre Nisard-ral szemben Kont Ignác részéről (1898), aki a római irodalomról szóló cikkében a „régí rhétorok“ között említi.²⁸⁰ Későbbi francia nyelvű tanulmányában ismét szerepel Nisard neve²⁸¹ a francia

²⁷³ Haraszti Gyula, A kritikai módszerek, Budapesti Szemle 1896, 85. 230. sz.

²⁷⁴ Haraszti Gyula, Molière élete és művei. I-II, Bp. 1879.

²⁷⁵ Haraszti, i. m. I, 247.

²⁷⁶ U. o. II, 360. 366.

²⁷⁷ V. ö. francia dolgozatunkban i. h. 93. l.

²⁷⁸ Haraszti, Corneille és kora, Bp. 1906, 548.

²⁷⁹ Egy. Phil. Közl. 1892, 769.

²⁸⁰ Kont, A francia phil. irod. Egyet. Phil. Közl. 1898, 14.

kritikusok között, akiknek műveit — Kont megállapítása szerint is — mintaadás céljából fordította le a magyar Akadémia és akik valamennyien számos követőre találtak Magyarországon. *Petőfi a franciáknál* c. munkájához Kont maga is forrásul használta fel Nisard-t. Közli itt Kont, hogy Nisard 1874 jan. 22-én a francia Akadémiában Taillandier-t fogadó beszédében említette annak Petőfi-tanulmányát.²⁸² Ebből az adatunkból különben az is kitűnik, hogy Nisard legalább a híret hallotta már Petőfinek...

*

Jánosy Bélának *Az aesthetika története* c. nagy művében szintén érvényesül Nisard hatása, még pedig a francia szellemről, Boileau-ról és Voltaire-ról való felfogásában.

A francia klasszicizmusról szólva említi meg Jánosy, hogy a szabályok uralmának megerősítéséhez nagyban hozzájárultak a faji jelleg sajátosságai s Nisard és Taine erről adott jellemzésére hivatkozik. Említettük már, hogy Nisard épen a francia szellemről tett nyilatkozataival hatott Taine-re, aki az ő nyomán szemlélte a francia nemzeti szellemet.²⁸³ Így a Taine szavaira való hivatkozás is valójában Nisard definíciójára megy vissza. Az idézeteket Jánosy ezekkel a szavakkal vezeti be: „A francia nemzet, amint saját fiai, Nisard és Taine jellemezték, általában természetétől szereti a rendeztet, a szabályost.”²⁸⁴ A Nisard-ból idézett jellemző kijelentés a következő: „Hajlandóbb a fegyelemre, mint a szabadságra s a józan ész alá rendeli a képzeletet s az érzéseket.”²⁸⁵ Jánosy azok közé tartozott, akik a francia nép nemzeti jellegéül, az igazi francia szellem lényegéül a Nisard által definiált józan racionalizmust fogadták el. Boileau tárgyalásánál szintén Nisardra utal,²⁸⁶ tehát a nagy klasszikus legislatorra vonatkozólag szintén *A francia irodalom története* szolgált forrásául. Hasonlóképen Nisard *Irodalomtörténetére* hivatkozik Voltaire tragédiáiról szólva, mikor rámutat arra, hogy mennyire meglazította Voltaire a hármas egység bilincseit.²⁸⁷

*

Néhány szóval megemlékezik Nisardról és a Vajda János által lefordított tanulmánykötetről Kerckes György-

²⁸¹ Kont, *Études sur l'infl. de la litt. fr. en Hongrie*, Paris. 1902.

²⁸² Kont, *Petőfi a franciáknál*, Bp. 1891. 59.

²⁸³ V. ö. 'La fortune de Nisard en France' c. fejezetünket, Désiré Nisard, i. m. Kolozsvár 1942, *Études Françaises* 22, 46. l.

²⁸⁴ Jánosy Béla, *Az aesthetika története*, Bp. 1900, II. 109.

²⁸⁵ Nisard, A fr. irod. tört. I. 15. Jánosy utal a jegyzetek között (517) Nisardnak u. o. a 16, 405. lapokon tett hasonló megállapításaira.

²⁸⁶ Jánosy, i. m. II. 120. l.-ra von. jegyzetben (512) a „Parnassus törvényhozója” név megokolására hivatkozik Nisard fr. irod. tört. II. 225, 277. lapjaira.

²⁸⁷ Jánosy, i. m. II. 142. laphoz tartozó jegyzetben (517) hivatkozik A fr. irod. tört.-re (IV. 170).

nek *Vajda János élete és művei* c. könyve.²⁸⁸ E néhány sort érdekes adattá teszi egy jellemző mondat, ahol a szerzőnek Nisard iránti tisztelete jut kifejezésre: „A fordítás egészen jó s általa nagy szolgálatot tett Vajda a magyar tudományosságunknak.“

*

Dézsai Lajos *Az irodalomtörténet módszerei* c. könyvében az irodalomtörténet fogalmáról adott vélemények között Nisard definícióját is ismerteti,²⁸⁹ aki *Francia Irodalomtörténete* elején — amint már dolgozatunk francia részében rámutattunk — különbséget tesz a szorosabb és tágabb értelemben vett irodalomtörténet — *histoire d'une littérature* és *histoire littéraire* — között. Utóbbi magával a nemzettel kezdődik és felöleli mindazt, amit az illető nemzet nyelvén írtak, az első viszont akkor kezdődik, amikor a művészet, a francia irodalomra vonatkozólag csak a renaissance korában. Ebből következik, hogy „egy irodalom története annak a története, ami az illető nemzet irodalmi műveiben nem szűnt meg igaz és élő lenni, a szellemekre hatni s a közoktatás lényeges és állandó részét alkotni...“ Nisardnak ezeket a szavait Dézsai a magyar fordításból idézi.

*

A konzervatív Gyulai-hagyományokat ápoló magyar tudós-nemzedéknek a körében Nisard népszerűsége tovább él a huszadik század elején is. A *Francia Irodalomtörténet* elméleteinek reminiszcenciája néha-néha kifejezésre kerül e kor magyar esztétái tollán. Voinovich Géza Eötvös-tanulmányában hivatkozik például Nisardra,²⁹⁰ aki szerint minden irodalom két forrásból, a klasszikai és a „keresztyén“ szellemből táplálkozik; maga Voinovich is, ezt az elméletet alkalmazva, kijelenti, hogy Goethe az elsőhöz vágyott, míg Eötvös az utóbbiból merített.

*

Mint már említettük, az első magyar nyelvű *Francia Irodalomtörténet* a Nisardé lett. Magyar szerzőtől az első francia irodalomtörténet, Haraszti Gyuláé az *Egyetemes Irodalomtörténetben*. Nisard *Irodalomtörténetéről* mint „egykor méltó feltűnést keltett mű“ről emlékezik meg Haraszti²⁹¹ és a dogmatikus kritika egyik legutolsó, de legfinomabb ízlésű és mintaszerű írásművészettel bíró képviselőjének tartja. Kijelenti egyúttal, hogy Nisard munkájának a XVII. századról szóló része mindig értékes marad és ezzel a művével Nisard

²⁸⁸ Kerekes György, *Vajda János élete és művei*. Bp. 1901, 150.

²⁸⁹ Dézsai Lajos, *Az irod. tört. módszerei*. Bp. 1903, 10.

²⁹⁰ Voinovich Géza, *B. Eötvös J.*, Bp. 1903, E. J. Ö. M. 20, 253.

²⁹¹ Haraszti Gyula, *Franciák*. V. feje. XIX. század. *Egyetemes Irodalomtörténet*, Bp. 1905, II. 485.

felülmulja utódainak munkásságát, akik a Collège de France tanszékén követték.

*

Brunetiere és Nisard viszonyára találunk utalást egy Brunetiere-ről szóló cikkben.²⁹² Az ismeretlen szerző (r—y—f) nagy elismeréssel nyilatkozik Nisardról, akitől „az első igazán klasszikus szépségű francia irodalomtörténet” származik. Megjegyzi a cikkíró, hogy ebben a romantikusok ellen irányuló, ragyogó nyelven, nyugodt előadásban tartott szenvedélyes vádiratban Nisard a romantika híveinek akarta megmutatni, mily magas tökéletességre, mennyire az egyetemes irodalom rangjára emelte a francia irodalmat a két hagyománynak, a klasszikus-pogány és a keresztény régiségnek a tisztelete, amiket a romantikusok sárba tipornak. A klasszikus kor csodálatában Nisard méltó utóda lett Brunetiere, — jegyzi meg a cikk — aki a francia irodalom bámulatos ismerete mellett sem mert jó ideig összefoglaló francia irodalomtörténeti munka megírásához fogni, mert Nisard „gyönyörű műve”, mit nem remélt fölülmulhatni, mindig visszatartotta. A cikk idézi is Brunetiere-nek 1883-ban Nisardról ilyen szellemben tett kijelentését.²⁹³ A magyar tudós nem vonja le Nisard irányából a jelen irodalmára vonatkozó konklúziókat.

1910-ben Rácz Lajos bibliográfiai összefoglalásában megemlíti Nisard *Francia Irodalomtörténetét*²⁹⁴ azok között a Magyarországon megjelent nagyobb művek között, amelyek Rousseau-ra vonatkozó részleteket tartalmaznak. Szerencsére a magyar közönség nemcsak ebből a munkából ismerte meg Rousseaut...

Ugyanabban az évben Pais Dezső Janus Pannoniusról szóló tanulmányának a latin klasszikus költőkről írott néhány sorához, mint forrásmunkát felhasználta Nisard *Poètes latins* c. könyvének Lucanus-tanulmányát.²⁹⁵ Hivatkozik is Nisardra, aki „Lucanus leíró részletei fősajátságául a *moral sentiment* hiányát emeli ki.”

Hegedűs Árpád 1912-ben megjelent *Francia irodalomtörténetének*²⁹⁶ a XVII. századra vonatkozólag — amint szerzője föltünteteti — Nisard szolgált forrásul. Itt megint érvényesülni látjuk a nálunk mindjobban kialakuló véleményt, mely szerint Nisard megállapításai csak a XVII. századi francia irodalomra nézve helytállóak.

²⁹² Brunetiere könyve a XVI. századi francia irodalomról. Irodalomtörténeti Közl. 1909. 19, 249.

²⁹³ V. ö. La fortune de Nisard en France fejezetünket, i. m. 41. l.

²⁹⁴ A magyar Rousseau-irodalom. Irodalomtörténeti Közl. 20, 245.

²⁹⁵ Janus Pannonius Eranemusa és a latin klasszikusok. Egyet. Phil. Közl. 1910, 761.

²⁹⁶ Szentgotthárd. Isk. segédkönyvek 8/9.

5. Nisard a mai irodalom kritikájában.

(1920-1942)

A Nisard-hatás magyarországi fénykorának vizsgálatát befejeztük. Az 1880-as évektől 1910-ig szinte minden évben találunk valami érdekes nyomot eszméinek ismeretéről és visszahangjáról. A XX. század elején a vezető irodalomtudósok közül még mindig sokan vallanak Nisard-ral rokon elveket, miután a nemzeti klasszicizmus konzervatív iránya tovább élt a Gyulai-hagyományok folytatóiban. Beöthy,²⁹⁷ Császár Elemér, Pintér Jenő, Voinovich Géza nemzedéke egészen hasonló irodalmi beállítottságot képvisel. Az ő irányukkal rokon egy-két későbbi esztéta tollán — mint látni fogjuk — Nisard kultusza egészen 1930-ig tovább él Magyarországon.

Különben a Nisard iránti általános nagy elismerés korszakát a húszas években már felváltja az 1881-től kezdve felfelbukkanó és Nisard-ral élesen szembehelyezkedő, romantikus-modern kritikai irány.

A legújabb Nisard-szemlélet a francia tudós kritikai, esztétikai és morális megnyilatkozásaiban a biedermeier áramlat jegyeire ismer és eszméi magyarországi hatásának problémáját szellemtörténeti kapcsolatok föltárásával igyekszik megoldani.

Az Ady utáni magyar gondolkozásnak, a korszakos változásnak egyik főképviselője, Szabó Dezső természetesen nyíltan szembefordul Nisard-ral. *Paul Verlaine* c. cikkében tesz róla gúnyos említést, hogy a „szelíd Nisard“ 1836-ban a *Chants du crépuscule* megjelenésekor „kimutatja“ Hugaró! az energiatengerről, hogy dekadens költő!²⁹⁸ A *Victor Hugo en 1836* c. cikkre céloz Szabó Dezső, aki különben minden Nisard-ellenessége dacára Nisard beható ismeretéről tesz tanúságot.

Fináczy Ernőnek *Az ókori nevelés története* c. munkájához a Juvenalisra és nála a declamációnak hatására vonatkozólag Nisard *Poètes latins* c. könyve szolgál forrással.²⁹⁹ Hankiss János Haraszti Gyulának *La Fontaine*

²⁹⁷ Gondoljunk Beöthy Zsoltnak A magy. irod. kis tükre c. tanulmányára, mely a magyar nemzeti szellemnek — először a Volgai Lovasban jelképesülő — megnyilvánulásait kutatja az irodalmi alkotásokban. Tökéletes pendant-ja ez Nisard eljárásának, mellyel szintén egy irodalomtörténetben, az előre megdefiniált — csak éppen meg nem személyesített — nemzeti szellem manifesztációit tanulmányozza, kifejtve, hogy egyedül azok az irodalmi művek maradandók, melyekben ez az igazi francia szellem magára ismer.

²⁹⁸ Szabó Dezső. Tanulmányok és jegyzetek. Bp. 1920. 40.

²⁹⁹ Az ókori nevelés története II. kiad., Bp. 1922. 297.

könyvéről szólva megjegyzi, hogy Haraszti fölfogása merőben különbözik a Nisardétól, aki La Fontaine-t félistennek tünteti föl *Irodalomtörténetében*.³⁰⁰

Zoltvány Irén *Erotika és irodalom* c. könyvében Nisard *Francia Irodalomtörténetéhez* utasítja az olvasót a „XIV. Lajos százada“ elnevezés irodalmi okaira vonatkozólag.³⁰¹ Nisard szerint Franciaország ösztönösen és igazságszeretettől tulajdonította XIV. Lajosnak a XVII. század irodalmi nagyságát. A „XIV. Lajos százada“ elnevezés, mely főleg az irodalmi dicsőségre értendő, nem véletlenül és nem egyedül Voltaire kezdeményezésére került tehát a közbeszédbe, hanem mert valóban a király állott a század élén, — ezt mondja Nisard és e véleményét osztja Zoltvány Irén.

Késői Nisard-hatás figyelhető meg a Gyulai-tanítvány Zlinszky Aladár romantikával szembehelyezkedő tudományos állásfoglalásában.³⁰² Koszó Jánossal folytatott vitájában Zlinszky társadalmi veszélyessége miatt támadja a romanticizmust s e vád kapcsán említi, hogy ennek a fölfogásnak egész irodalma van, a franciáknál: „A romanticizmus destruktív irányát érezteti Lemaître két könyve Rousseau-ról és Chateaubriand-ról. Még inkább P. Lasserre (*Le romantisme français*), Seillière (*Le mal romantique*) és L. Daudet (*Le stupide XIXe siècle*)...³⁰³ Már Nisard és Taine is a klasszikusokban látták a francia irodalom legnagyobb erkölcsi értékeit, nem Rousseau, Chateaubriand, V. Hugóban. Ezt a felfogásomat is tehát egész irodalommal tudom alátámasztani. Ebben az értelemben beszélek én értekezésemben destruktíóról, nem a mai napi politika szellemében.“

Zlinszky Aladár Rousseau-ról alkotott véleményében még inkább érvényesül Nisard hatása.³⁰⁴ Rácz Lajos Rousseau-tanulmányáról adott ismertetéséből tűnik ez ki. Itt említi meg, hogy Rousseau a francia irodalomban igen különféle megítélésben részesült és a kedvezőtlen megítélést Nisardtól számítja. Majd ismerteti a Rousseau ellen felhozott vádakat. Maga is azt a véleményt vallja, hogy „Rousseau tanításából eredt a modern állam két nagy veszedelme, egyrészt a szertelen individualizmus, amely csak a maga lelkivilágával és egyéni érvényesülésével törődik, a

³⁰⁰ Haraszti posthumus munkája. Bud. Szemle, 1923, 193. k., 159.

³⁰¹ Zoltvány Irén. *Erotika és irod.* Bp. 1924, 33. Nisard, A fr. irod. tört. II, 389. l.-ra hivatkozik.

³⁰² Zlinszky A., *Klasszicizmus és romanticizmus*, 1924, Zlinszky A., Nyílt levél a szerkesztőhöz. *Egyet. Phil. Közl.* 1925, 45-47. — Koszó János, Válasz u. o. 47-51.

³⁰³ Új megvilágításban adja az egész romantikaellenes mozgalmat Fritz Neubert, *Der Kampf um die Romantik in Frankreich* (*Deutsche Vierteljahrsschrift* 1935, 582-615).

³⁰⁴ Zlinszky A., Rácz L.: Rousseau élete és művei. *Irodalomtörténeti Közl.* 1929, 362-3.

közösséggel szolidaritást nem vállal s arra gőgös fölénytel tekint, másrésről a demokratikus imperializmus, a primitív fokon álló tömegek uralma, mely a magasabb műveltséget állandó megsemmisítéssel fenyegeti. Mikor Rousseau az egyént a társadalommal, a társadalmat a természettel állítja szembe, az ész uralma helyett a szenvedélyek jogát hangoztatja, határozottan romboló munkát végez.“

Nisard-t még egyszer említi cikkében Zlinszky, tanúságot téve arról, hogy az anti-rousseauista állásfoglalások közül leginkább a Nisard szolgált forrásul. Zlinszky megemlíti, hogy Nisard azt írja magáról *Irodalomtörténetében*, hogy ő azok közé tartozik, akik nem szeretik ugyan Rousseau-t, de irányában igazságosak akarnak lenni. Ezzel szemben Zlinszky megállapítja, hogy Rácz Lajost viszont azok közé sorozhatjuk, akik Rousseau-t szeretik, de nem kevésbé igyekeznek azért igazságosak lenni vele szemben.

Végeredményben arra vonatkozólag, hogy mit jelentett Rousseau a maga kora számára, elfogadja Zlinszky Rácz Lajos véleményét, a mai korra való hatására nézve azonban Nisard és a többi anti-rousseauista kritikus véleményét vallja.

Birkás Géza *Francia Irodalomtörténetében* (1927) elfogulatlan kritikával találkozunk Nisard dogmatizmusáról, anti-romantikus elveiről, stb.³⁰⁵

1930-ból ismét Nisard véleményéhez való csatlakozásra van értékes adatunk ifj. Szász Károlynál, aki egy rövid Molière-tanulmányban kerül Nisard befolyása alá. A Szász-családban régi hagyomány a Nisard iránti rokonszenv.

Ifj. Szász Károlynak főként XIV. Lajos irodalmi szerepéről vallott felfogása mutat Nisard véleményének elfogadására, amennyiben jelentékeny jótékony hatást tulajdonít a Napkirálynak kora francia irodalmára, főleg a komédiára és magára Molière művészetére is. „Az igazi társadalmat — írja ifj. Szász Károly — a Napkirály uralkodása teremtette meg, s ez a pezszésnek indult társadalom azután olyan kitűnő mintákkal, olyan érdekes figurákkal szolgált Molière-nek, hogy ez boldogan és büszkén kiálthatott fel: Nincs szükségem Plautus és Terentius tanulmányozására — csak az életet kell vizsgálnom!...“³⁰⁶

Molière darabjaival foglalkozva hivatkozik ifj. Szász Károly Nisardra „a híres francia irodalomtörténész“-re, aki

³⁰⁵ Birkás Géza, A fr. irod. tört. Bp. 1927. 288. 254. 273. 303. II.

³⁰⁶ Szász Károly, Molière (Hevesi S. Molière fordításaihoz). Fló könyvek II, Külföldi klasszikusok VII, VII. I. V. ö. „Que ne doit pas la comédie à Louis XIV? Il lui fournit la société même qui devait lui servir de matière; il lui indique ses originaux... il apprêta une société à la vue de la laquelle Molière pouvait s'écrier: Je n'ai plus que faire d'étudier Plaute et Térence... je n'ai qu'à étudier le monde.“ (Nisard, Hist. de la litt. fr., II, 373-4, 382.)

konstatálta, hogy Molière Sganarelle-el az első „vigjátéki ember“-t teremtette meg, akit a *Nők iskolája* Arnolphe-ában később feltalálhatunk.³⁰⁷ Főművei rövid tárgyalása után Molière méltatásánál ismét Nisardra hivatkozik ifj. Szász Károly: „... ez a legfranciább író — éppen erős nemzeti vonásai folytán — a legnagyobb világirodalmi értékek egyike lett, az örök embernek minden időkhöz és népekhez szóló mesteri rajzaival. Teljesen igaz van Nisardnak, mikor azt mondja, hogy Molière írt a maga korának és a jövődönnek, Francia országnak és az egész világnak.“³⁰⁸

Nisard jegyében is végződik ifj. Szász Károly tanulmánya: „Ha a XIV. Lajos ama kérdésére, hogy ki a XVII. század legnagyobb költője, Boileau minden habozás nélkül azt felelte, hogy Molière, — ma, a XX. században, harmadfélszáz évvel Molière halála után, bátran nevezhetjük a *Tartuffe* és *Misanthrope* íróját a világirodalom legnagyobb vigjáték-írójának. S foglalkozva ezekkel a kötetekkel, igazat adhatunk Nisardnak, aki azt mondotta, hogy Molière olvasása kíváncsiakká tesz, őt előadva látnunk, s az előadás vágyat ébreszt, újra elolvasnunk.“³⁰⁹

Ifj. Szász Károly egész tanulmánya Nisard inspirációjára mutat. Bár igen jól ismeri az egész Molière-irodalmat, legtöbbször Nisard véleményére hivatkozik, ami még értékeesebbé teszi számunkra ezt a Nisard magyar hatásáról tanuskodó utolsó adatunkat.

*

Nisardnak a 70-es évek magyar irodalmi szelleméhez s az Akadémiához való viszonyára, a magyarországi Biedermeier megihletésére Zolnai Béla hívta fel a figyelmet *Biedermeier és idealizmus* c. cikkében (Vigilia 1935). A józan-konzervatív, „régisajtós-retorikus-népies“ magyar kritikai iskola szellemét ismerve, nem tartja meglepőnek, hogy a hetvenes években az Akadémia kiadásában olyan fontosnak és sürgősnek ítélték Nisard *Irodalomtörténetének* lefordítását, „hogy mintaképül és eszményterjesztőül álljon az irodalmat megérteni akaró nagyközönség előtt.“ Michiels-t idézi a cikk, aki a költészet Antikrisztusának nevezte a romantikagyűlölő, józan-klasszikus ízlésű Nisard-t, ami kevéssé hízelgő egy kritikai bálványra, akit „nemzedékek nevelőjéül és az irodalom magyarázójául szabadítottak Magyarországra multszázadi tudománypolitikusaink.“

Zolnai Béla *Az irodalomtudomány változásairól* írott cikkében³¹⁰ Nisardnak a modern francia kritikában való érté-

³⁰⁷ Szász. i. m. IX. 1.

³⁰⁸ U. o. XIV. 1.

³⁰⁹ U. o. XV. 1.

³¹⁰ Szellem és Élet 1936, I. évf. 2. sz.

kelését említi Brémond abbé kapcsán, aki a „bűnös” romantika mellett száll síkra, erősen leszállítva Boileau értékét és ironikus mosollyal áldozva Nisard emlékének.

Legutóbb Baróti Dezső foglalkozott Nisard-ral mint a spiritualista irodalomszemlélet, a harcos polgári klasszicizmus képviselőjével.³¹¹ A *Poètes latins*-t Ponsard klasszikus mezbe öltöztetett polgári drámái rokonának tekinti, mert itt Nisard a római írók ürügye alatt támadta az új dekadenseket, a romantikusokat. Főműve pedig Baróti Dezső szemében úgy tűnik föl, mintha szerzője — a 48-as forradalom előestéjén — egyenesen a polgári rend és stabilitás védelmére írta volna. Nisard dogmatikus rendszerének, nemzeti eszményének, stb. fejtegetése után a Biedermeier szempontjából kisebb tanulmányait és reflexióit emeli ki Baróti Dezső, mint ahol Nisard moralizáló hajlandósága leginkább kifejezésre jut. Utal Nisard *Irodalomtörténete* magyarországi sorsára is, megemlítve, hogy munkássága a magyar irodalomtörténetírás akadémikus művelőinek inspirálói között szerepel.³¹²

6. Áttekintés.

Désiré Nisardnak, a klasszikus-polgári irodalmat propagáló dogmatikus kritikusnak magyarországi kapcsolatai eszméinek hazánkban való jelentékeny elterjedését mutatják.

Nisard ismerete két forrásból táplálkozott. A nyolcvanas évekig kizárólag eredetiből ismerték, fontosabb munkái mellett, meglepő módon, némely kisebb írását is. Később az Akadémia Könyvkiadó Bizottságának jóvoltából főművét, *A francia irodalom történetét és Tanulmányok a renaissance és a reformatio korából* c. könyvét magyar nyelven is olvashatták hazánkban.

Értékes bizonyossága a Nisard iránt Magyarországon megnyilvánuló nagy érdeklődésnek, hogy feltűnően hamar, már 1836-tól kezdve találunk reá vonatkozó adatokat, melyek így egyidejűek Nisard munkásságával és franciaországi szereplésével. *Etudes de moeurs et de critique sur les poètes latins de la décadence* (1834) c. munkájáról megjelenése után két évvel megemlékezik a *Tudománytár*; a Nisard vezetése alatt 1836-ban meginduló *Collection des auteurs latins avec la traduction en français* c. sorozatot 1837-ben és 1839-ben, *Mélanges* (1838) c. tanulmánykötetét 1840-ben ismerteti ugyancsak a *Tudománytár*, 1841-ben pedig leközlí Nisard 1837-ből származó A. Carrelről írt cikkének egy részét. 1850-ben a *Schmetterling* for-

³¹¹ Biedermeier ízlés a francia irodalomban (Goût prudhommeque dans la litt. fr.). *Études Françaises* 21, 1942, Kolozsvár.

³¹² V. ö. D. Nisard, i. dolg. 1942, 93. l.

ditja le németre a *Revue des Deux Mondes*-ban ugyanabban az évben megjelent útleírását. Salamon Ferenc 1856-ban egy héttel később ismerteti Nisardnak a Francia Akadémiában elmondott beszédét. Arany Koszorúja Nisard *Francia Irodalomtörténetét* (1844-1861) már 1863-ban ismerteti. Ennek a könyvnek a hatása pedig 1867-től kezdve erőteljesen érvényesül a magyar tudós világban, Gyulai, Szász Károly, Szana Tamás, Nemtsák János, Radnai Rezső, Jánosy Béla, Voinovich Géza, Hegedüs Árpád, Zlinszky Aladár, ifj. Szász Károly, stb. némely művén.

Francia Irodalomtörténetén kívül aránylag sokat foglalkoztak Magyarországon Nisardnak Erasmusról, Morus Tamásról és Melancthonról írott tanulmányaival, melyek *Francia Irodalomtörténetének* fordítását (1878-1880) megelőzve 1875-ben jelentek meg magyar fordításban. Erről a könyvről különösen ismertetések nyilatkoztak, valamennyi a legelismertebb formában. Nisard különböző kisebb tanulmányait csak elvétve említik Magyarországon, míg másik nagy munkája, a Franciaországban sok vita tárgyát képező *Poètes latins* még a XX. században is forrásmunkául szolgált Fináczy Ernő és Pais Dezső tanulmányaihoz.

Nisard eszméinek hatását esztétikusoknál, irodalomtudósoknál látjuk érvényesülni, akik főként a francia irodalomról, túlnyomórészt a XVII. századi nagy klasszikusokról alkottak véleményt az ő felfogásának megfelelően. Ennek oka egyrészt az uralmon lévő klasszicizáló irodalmi áramlatban található, másrészt pedig abban, hogy Nisardnak ezekkel — kedvenceivel és mestereivel — foglalkozó tanulmányai a legsikerültebbek és leginkább időállók.

Nisard hatása különböző módon érvényesül a magyar tanulmányokban.

1. Sokszor egy-egy könyv, vagy cikk megírását Nisard valamely munkájának az elolvasása inspirálta. Gyulaiinak a francia klasszikus drámáról szóló tanulmánya Nisard *Irodalomtörténetének* erről írott fejezetei nyomán született meg Salamon Ferenc Nisard és Ponsard akadémiai beszédek ismertetése végett írta egyik cikkét. Hasonlóképen nyerte meg Nisard egy-egy írása a *Schmetterling*, *Fővárosi Lapok*, *Budapesti Szemle* folyóiratok tetszését olyan mértékben, hogy magyar leközlésüket érdemesnek tartották.

2. Forrásmunkának használták fel, egyes megállapításait elfogadva: Gyulai Pál, Szana Tamás, Szász Károly, Greguss Ágost, Neményi Ambrus, Nemtsák János, Radnai Rezső, Jánosy Béla, Hegedüs Árpád, Zoltvány Irén, ifj. Szász Károly, Fináczy Ernő, Pais Dezső, stb.

3. Reminiszcenciaként hivatkoznak kijelentéseire, eszméire: Neményi Ambrus, Csengery Antal, Malonyai

Dezső, Voinovich Géza, Zlinszky Aladár, Haraszti Gyula, stb.

4. Ismertetik munkáit, elméleteit, eszméit, bírálatait: *Tudománytár, Fővárosi Lapok, Figyelő, Egyetértés, Budapesti Szemle, Magyar Szemle, Koszorú, Vasárnapi Ujság, Egyetemes Philologiai Közlöny, Bodnár Zsigmond*, stb.³¹³ Ismertetései szövegében — kevés szigorú bírálattól eltekintve — a Nisard iránti mély rokonszenv jut kifejezésre. A legtöbb ismertetés az akadémiai fordítás szellemében Nisard-t mintaképpül is állítja a magyar írók elé.

Itt kezd már érvényesülni Nisard magyarországi hatásának másik oldala, mely számunkra értékesebbnek tűnik fel mint az a befolyás, amit a magyar irodalomtudósoknak a francia és néha a klasszikai irodalmi kérdésekben való állásfoglalására gyakorolt.³¹⁴ Nisardnak azok az említései ezek, amelyekben a magyar viszonyokkal hozzák kapcsolatba. Salamon Ferenc pl. tanulságot von le beszédéből az alakuló magyar drámára nézve. Magyar fordításban megjelent könyveinek több ismertetése a magyar írók számára követendő mintaképpént hozza fel erkölcsösségét, hivatása tudatában lévő komolyságát, elvhűségét, mûgondját, remek előadásmódját, stb. Csengery Antal magyar tárgyú történeti munkában hivatkozik a lángészről tett egyik megállapítására, Malonyai Dezső magyar irodalmi tárgyú kutatásai számára találja aktuálisnak egy mondatát. Voinovich Gézánál szintén önálló magyar irodalmi tanulmányban találjuk alkalmazva Nisard egyik teóriáját.

Nisard magyarországi kultusza az 1880-as évek körül éri el tetőpontját s a századforduló utánig tart. 1912 óta már csak elvétve találunk nyomokat irodalmi hatására, (Zoltvány Irén, ifj. Szász Károly) s a tudományos-kritikai állásfoglalások között is kivételes az ő irányához való csatlakozás (Zlinszky), minthogy a „nisardizmus“ ellen már 1881-től kezdve mind gyakrabban jelentkező reakció végleg érvényre jutott a XX. századi magyar irodalmi kritikában. Így Nisard eszméi, kritikai iránya és magyarországi hatása már csak mint jellemző kortűnet s megfejtésre váró szellemtörténeti probléma kelt tudományos érdeklődést.

³¹³ A XX. században Haraszti Gyula, az Egyetemes Irodalomtörténetben, Birkás Géza, francia irodalomtörténetében, Zoltányi Béla, két cikkében, Baróti Dezső, Biedermeier-tanulmányában foglalkoznak még kritikailag Nisard eszméivel, ezek az adataink azonban már nem illeszthetők a Nisard-kultusz keretébe.

³¹⁴ Ez a hatás legjobban Szász Károlynál figyelhető meg, aki nemcsak Molière-rel kapcsolatosan, hanem Danteról, a Chanson de Roland-ról, a francia középkori költészetéről, a Téli-maque-ról, stb. alkotott felfogásában is egészen magáévá tette Nisard véleményét.